

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Mekânsal İçselliğin Yıkımı Üzerine: Bitlis Çarşısında “Detournement” Etkisi Yaratan Fenomenolojik Sürecin İrdelenmesi

The Destruction of Spatial Internalization: A Phenomenological Inquiry into the “Détournement” Effect in the Bitlis Bazaar

 Gamze Yalçın,¹ Meral Nalçakan²

¹Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İç Mimarlık Anasanat Dalı, Eskişehir

²Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Eskişehir

ÖZ

Detournement kavramı, ilk olarak 1950’lerde Letterist International adlı sanatçı grubu tarafından ortaya atılan, 1957 yılında ise Guy Debord öncülüğündeki Sitüasyonist Enternasyonal adlı avangart sanatçıların oluşturduğu sanat hareketiyle ön plana çıkarılan devrimsel bir pratiktir. Yön değiştirme, bozma, saptırma anlamlarına gelen Detournement, bir şeyin veya durumun, mevcut yapısını yıkıma uğratarak kaybolan anlamını sansasyonel bir etki ile yeniden canlandırmayı amaçlamaktadır. Birçok disiplinde olduğu gibi mimari düzeyde de uygulanması önerilerek kentsel çevrenin parçalanmasıyla da yeni bir bütünün yaratılabileceği ileri sürülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Tarihi Bitlis çarşısının çevresel, sosyal ve ekonomik sorunları beraberinde getiren plansız yapılaşmasına çözüm olarak “Dere Üstü İslah Projesi” ile başlayan kentsel dönüşüm ve restorasyon çalışmalarıyla kentsel bellekte içselleşen mekânların yıkımının kullanıcılar üzerindeki etkisinin irdelenmesidir. Çalışma kapsamında üç ayrı kategoriye ayrılan kullanıcılar ile yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeler yapılarak, bu fenomenolojik sürecin mekânsal, sosyal, ekonomik ve duygusal etkileri detournement kavramıyla ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak; kullanıcıların kentsel mekânla kurduğu içsellik, aidiyet, aşinalık gibi bağların parçalanmasıyla mekânsal deneyime dair ortaya çıkan yeni farkındalıklar ve sosyal, ekonomik, kültürel düzeyde ise yeni

ABSTRACT

The concept of détournement, first introduced in the 1950s by the artist collective Letterist International and later brought to prominence in 1957 by the avant-garde movement Situationist International under the leadership of Guy Debord, represents a revolutionary practice. Denoting diversion, disruption, or subversion, détournement seeks to revive lost meanings through sensational impact by dismantling existing structures. Its application has been suggested across various disciplines, including architecture, where the fragmentation of the urban environment is seen as a means of creating new totalities. This study investigates the impact on users of the demolition of spaces internalized in urban memory through the urban transformation and restoration processes initiated by the “Dere Üstü Rehabilitation Project,” which was introduced as a response to the unplanned construction of the Historical Bitlis Bazaar that had generated environmental, social, and economic challenges. Semi-structured individual interviews were conducted with users categorized into three groups, and the spatial, social, economic, and emotional effects of this phenomenological process were analyzed in relation to the concept of détournement. The findings reveal that the fragmentation of users’ connections to urban space—such as intimacy, belonging, and familiarity—has fostered new forms of spatial awareness while simultaneously

Bu makale Eskişehir Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’ne bağlı İç Mimarlık Anasanat Dalı’nda Sanatta Yeterlik programı kapsamında Bitlis çarşısındaki kentsel iç mekânlar üzerine yürütülen tez çalışmasından üretilmiştir.

Geliş tarihi: 27.04.2025 Kabul tarihi: 20.09.2025
Revizyon tarihi: 01.10.2025 Online yayımlanma tarihi: 18.11.2025
İletişim: Gamze Yalçın
e-posta: yalcngmze@gmail.com

 TMMOB
Şehir Plancıları Odası

sorunsalların olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada akademik literatürde insan-mekân diyalektiğini yeniden düşünmeyi teşvik ederek farklı bir bakış açısı kazandırmayı sağlayacak sonuçlar sunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Çarşı; detournement; mekânsal bellek; mekânsal içsellik; kentsel mekân.

producing new challenges at social, economic, and cultural levels. Ultimately, this study contributes to academic literature by encouraging a reconsideration of the human-space dialectic and offering a distinctive perspective for future discourse.

Keywords: Bazaar; détournement; spatial memory; spatial internalization; urban space.

Giriş

Mekân; içerisinde yaşanılmış zamanı, varlıkları ve durumları bireyin zihinsel haritasına işleyen, yeniden hatırlatmak üzere saklayan bir bellek görevi görmektedir. Mekânsal bellekteki biriktirilmiş deneyimler aidiyet duygusu yaratarak; -mekânlar yok olsa bile- toplumsal ve bireysel ölçekte geçmişle bağlantı kurulmasını sağlamaktadır. Mekânla kurulan duygusal bağlar belirli bir süreç içerisinde edinilmiş deneyimlerin kalıcı anlamlar yaratmasıyla bağlantılıdır. Bu ilişkiselliği yer duygusu olarak ifade eden Yi-Fu Tuan, sıradan alanların, daha iyi tanınması ve değer kazandırılması sonucu farklılaştığını ve bir yere dönüştüğünü vurgular (Tuan, 1977, s. 7). Mekân-insan diyalektiği ontolojik bir süreç olarak değerlendirildiğinde; mekânın üretimini toplumsal edimlere bağlayan Henri Lefebvre'in (1974), toplumsal mekân kuramı ön plana çıkar. Lefebvre'e göre toplumsal mekân, canlı-cansız ayırt etmeksizin tüm varlıkların, amaçlı veya olası eylemlerle, ister çatışma durumunda isterse de iş birliği içerisinde bir araya geldiği, kendiliğindenliğin, toplaşmanın ve buluşmanın yarattığı sosyal bir formdur (Lefebvre, 2014, s. 125). Benzer şekilde Edward W. Soja da mekânın varoluş biçimini fiziksel bir gerçeklikten öte sosyal eylemler ve ilişkilerin sistematığı içinde ele almıştır. Mekân, hem toplumsal yapının bir sonucu hem de bu yapının üretiminde etkili bir şekillendiricidir (Soja, 2003'ten aktaran Bengü, 2024, s. 62). Dolayısıyla insan varlığından ve eylemlerinden bağımsız tutulamayan mekânın, kazanılmış sosyal bir değeri ve atfedilmiş deneyimsel-bireysel anlamları vardır.

Mekân-insan ilişkiselliğinin fiziksel ve sosyal formları zamanın getirdiği birçok koşul ile birlikte gelişmekte, evrilmekte ve yeniden şekillenmektedir. Toplumsal, ekonomik, teknolojik, politik veya diğer değişen dinamiklerle birlikte mekânların da işlevsel, anlamsal ve fiziksel varlıkları giderek farklılaşma ihtiyacı göstermektedir. Özellikle değişen yaşam koşullarına karşı dirençleri azalan mekânlar yıkıma veya dönüşüme maruz kalmaktadır. Geçmiş deneyimleri barındıran bellek mekânlarındaki bu değişim, yerle kurulan içsel bağların ve duyulan aidiyetin de yıkımına neden olmaktadır. Fiziksel alanı yeniden icat etmek geçmiş deneyimleri yıkarak aynı zemin üzerinde yeni bir deneyim ve bellek inşa etmeyi de getirmektedir. Bir bakıma yıkım, yön değiştirme veya sapma anlamlarına gelen ve 1950'lerde ortaya çıkarak Sitüasyonist Enternasyonal (1957-1972) grubu tarafından da benimsenerek geliştirilen *detournement* kavramı, mevcut sanat eserlerin veya sosyal unsurların zıt bir etkiyle yeniden üretimini esas almaktadır. İlk olarak sanat eserlerine yönelik çarpıcı bir sanatsal uygulama

olarak başlayan bu yaklaşım, mimari ve kentsel açılımlara kadar genişlemeyi ön görmüştür. Bu çalışmada, *detournement* pratiğinin mevcut durumları yıkarak yeniden üretme kapsamı çerçevesinde; bir dönemin izlerini taşıyan kent belleğinin yok olması ve yeniden inşası irdelenecektir. Çalışma alanı olarak "Dere Üstü İslah Projesi" kapsamında iş yeri ve konut gibi birçok mekânın yıkıldığı Bitlis tarihi çarşısı ele alınmıştır. Çarşı merkezi insanların sosyokültürel ve ekonomik yaşamlarının göstergesi olarak mimarisıyla, sokaklarıyla, dokusuyla, odak noktalarıyla ve gerçekleşen hareketliliğin niteliğiyle içselleşerek kentsel ölçeğin iç mekânını oluşturmaktadır. Sosyokültürel yaşamda önemli bir yere sahip olan kentsel mekân günümüzde dışsallığın ötesinde, aidiyet ve aşinalık üreten içsellik ve evsellik kavramlarıyla da görünür olmaya başlamıştır (Sözgen, 2021, s. 104). Dolayısıyla kentsel-kamusal mekânların özel yaşam alanlarıyla örtüşen nitelikler atfedilmesi geliştirmesiyle yaşam alanları haline rolünü göstermektedir.

Kentlilerce içselleşen ve aşına olunan Bitlis çarşısının mekânsal örgütlenmesinin ve alışveriş mekânlarının bir anda yıkılarak yeni bir projeyle eskinin dönüştürülmüş-değiştirilmiş bütünlüğü üzerinde başka bir kurguyla üretilecek olması araştırma problemini doğurmaktadır. Bu bağlamda; yıkım gibi sarsıcı bir etkiyle *detourne* edilen kentli-kullanıcı belleğindeki mekânsal içsellikçe dair izler bireysel söylemler aracılığı ile ele alınmıştır. Çalışmanın zaman çizelgesi henüz çarşıdaki yıkım çalışmalarının devam ettiği ve kentin yeni örüntüsünü tamamlamadığı bir aşamada bulunmaktadır. *Detournement* pratiğindeki sıradanlığa, alışılmışı karşı aykırı, yıkıcı, sansasyonel etkinin kentin yıkım aşamasında ön plana çıktığı düşünülmektedir toplumsal yaşamın akışına, kültürel belleğe ve mekânsal ilişkilere (iç-dış, özel-kamusal) olan etkileri tartışılmaktadır.

Yıkımın Yaratıcı Etkisi: Detournement

"İçinde kendimizi sıkışmış hissettiğimiz hayatta ve toplumda olanaklı en özgürleştirici değişimi arzuluyoruz."

Guy Debord

Detournement, 1950'lerde Letterist International adlı sanatçılar grubu tarafından ortaya atılmış; 1957' de Guy Debord öncülüğündeki sanatçı topluluğu tarafından kurulan Sitüasyonist Enternasyonal hareketiyle ön plana çıkan sanatsal pratiklerden biridir. Toplumsal ve kentsel düzeyde anti-kapitalist tavırla sanatı bir eleştiri aracı olarak kullanan Sitüasyonist Enternasyonal hareketinde *detournement*, var

olanın herhangi bir şeyini değiştirerek kaybolan kavramları yeniden canlandırmayı amaçlayan yön değiştirme veya saptırma eylemi olarak karşılık bulmuştur (Izadpanah, 2020, s. 15). Detournement'in amaçları ve kullanım koşulları, Guy Debord ve Gil J. Wolman'ın 1956 yılında yazdıkları "*Methods of Detournement*" ve "*A User's Guide to Detournement*" adlı metinlerle tanımlanmıştır. Debord ve Wolman, detournement'in mevcut gerçekliği bozarak, yıkarak veya saptırarak oluşturduğu etkiyle yeniden canlanmaya yönelik parodi sunması açısından gerekli olduğunu savunmaktadır. Bunu da "*Dolambaçlı unsurların birikiminin, özgün bir esere gönderme yaparak infial veya kahkaha uyandırmayı amaçlamak yerine, anlamsız ve unutulmuş bir orijinale karşı kayıtsızlığımızı ifade edeceği ve belirli bir alt sınır vermekle ilgileneceği parodik-ciddi bir aşama tasarlamak*" şeklinde açıklamışlardır (Debord ve Wolman, 1956, s. 4). Böylece uygulamanın ön gördüğü yıkım veya saptırma, alışılmışla gelen yadsıma durumuna karşı farkındalığı arttıracak devrimsel bir harekettir. Varlığı kanıksanmış olanı çeşitli müdahalelerle değiştirerek dönüştüren ve yeni varyasyonlar türeterek anlamını ön plana çıkaran etkili bir söylem hedeflemektedir.

Detournement pratiği gösterişli bir denetim sistemindeki var olan gerçekliğin giderek sıradanlaşan veya yabancılaşan doğallığını teşhir etmek için yapısını zıt etkilerle değiştirerek aynı zemin üzerinde yeniden inşa eder. Amacı doğallığa veya asıl işlevine dönmek yerine daha baskın bir şekilde özünden uzaklaştırarak parodi yaratmaktadır (Elias, 2010, s. 824). Bu şekilde eleştirel bir bakış sunar ve yeniden düşünmeyi teşvik eder. Debord ve Wolman (1956b), detournement pratiğini aşağıda sıralanan dört yasa ile formülize etmişlerdir.

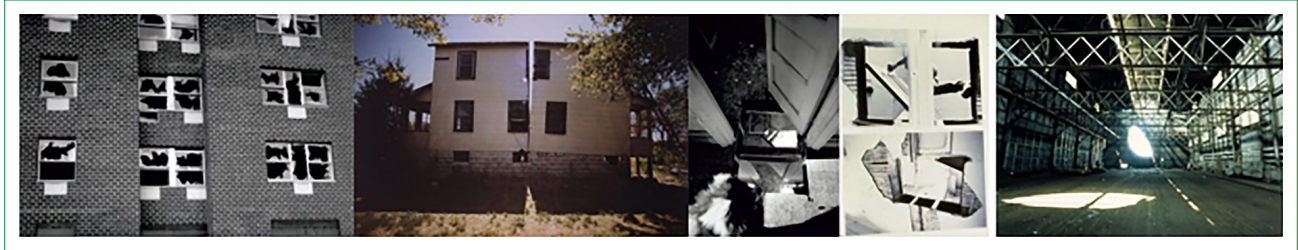
1. Genel izlenime en keskin şekilde katkıda bulunan, bu izlenimin doğasını doğrudan belirleyen öğeler değil, en uzak yoldan saptırılmış öğedir. Örneğin, İspanya İç Savaşı ile ilgili bir metagrafta, en belirgin devrimci anlamı olan ifade, bir ruş reklamından bir parçadır: "Güzel dudaklar kırmızıdır."
2. Detournement'in ana etkisi, elementlerin orijinal bağlamlarının bilinçli ya da yarı bilinçli olarak hatırlanmasıyla doğrudan ilişkili olduğundan, çarpıtmalar mümkün olduğunca basitleştirilmelidir.
3. Yön değiştirme, rasyonel bir cevaba ne kadar yaklaşırsa o kadar az etkilidir. Yanıtın rasyonel karakteri ne kadar belirginse, benzer şekilde rakibin sözlerini kendisine karşı kullanan sıradan ruhundan o kadar ayırt edilemez hale gelir.
4. Basit tersine çevirme ile saptırma her zaman en doğrudan ve en az etkili olandır.

Evrensel olarak geçerli olan detournement'in kullanımında ilk yasa esas alınmakta; diğer üçü ise yalnızca yanıltıcı yön değiştirmeler için uygulanmaktadır (Debord ve Wolman, 1956b, s. 3). Detournement pratiğinde etkili bir gösterge yaratmak için, çarpıtılan öğenin orijinal bağlamını yıkıma uğratarak gönderme içerecek yeni bir kapsam içinde üretmek gerekmektedir.

Detournement, sinema, resim, edebiyat, heykel, mimari gibi toplumun kültürel ve sanatsal varlığını ifade eden çeşitli iletişim biçimlerinde uygulanabilmektedir. Debord ve Wolman bu tür saptırmaların çoğaltılabileceğini ve yeni yaratımlara açık olabileceğini ifade etmişlerdir. Özellikle kentsel düzeyde bir detournement'in karışıklığı da ortadan kaldırılabilecek kentsel bir planlama aracı olabileceği ön görülmektedir. "*Detournement, şehirci gerçekleştirmelere kadar genişletilseydi, pek çok insan bir şehrin bütün bir mahallesinin bir diğerinin tam bir yeniden inşasından etkilenmeyecekti. Hayat asla çok kafa karıştırıcı olmazdı, bu seviyedeki bir detournement onu canlandırabilirdi*" (Debord ve Wolman, 1956b, s. 5). Toplumun yaşamsal ve kültürel aktivitesinin geniş bir bölümünü kapsayan kentsel mekânın detournement yaratımlarıyla kuvvetli yeni ilişkisel ağlar geliştirmesi düşünülmektedir. Çünkü kentsel bütünlüğün içerisindeki alışılmış ahengin parçalanmasıyla ve yeni şaşırtıcı etkilerin oluşmasıyla, insanların kentsel akışta körleştiği durumlara karşı yeniden görme gerçekleştirebilecektir.

"Fiziksel mekânı yeniden icat etmek, boş zamanı yeniden icat etmenin aracıydı, ama aynı zamanda algıyı (alışkanlık etkilerine tabi kılınmasından itibaren) yenilemenin ve böylece kapitalist tarafından yaratılan yabancılaşmaya ve can sıkıntısına radikal bir şekilde meydan okumanın bir yoluydu" (Elias, 2010, s. 825).

Kentsel mekânın dokusundaki yapay çevrenin, zamanın akışı içinde sürekli bir birikimle katlanarak büyümesi ve bu dolaşım alanının toplumsal yaşamı da biçimlendirmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu bağlamda kentsel mekânın şekillendirdiği toplumsal bilinçle ortak alışkanlıkların ve deneyimlerin etkisinde kalıplaşmış kentsel bellek ve mekânsal içsellik oluşmaktadır. Kentsel alanın yeniden üretilmesini arzu eden Sitüasyonistler, kapitalizmin etkisiyle meta haline gelen kentleri ve bu şekilde pasifize edilmiş zihinleri, eylemler aracılığıyla alışkanlıklarından saptırarak yeniden canlandırmayı amaçlamışlardır (Hiçyılmaz ve Gürel, 2019, s. 205). Detourne edilerek yıkıma uğrattılan kentsel bütünde yeni olasılıklar yeniden bir deneyim sunabilecektir. Bu yüzden detournement mevcut durumlar üzerinde yeni amaçlara ulaşmak için yalnızca bir araç olarak kullanılır. Sitüasyonistlerden biri olan Hollandalı mimar ve sanatçı Constant Anton Nieuwenhuys, mimarlığın gündelik hayatın gerçekliğini değiştireceğine inanarak Yeni Babil (New Babylon) projesini çizer. Ütopik bir kent planlaması olarak görülen Yeni Babil'i Constant gerçekçi ve kaçınılmaz bir proje olarak tanıtır. "*Ben bundan gerçekçi bir proje olarak bahsetmeyi tercih ediyorum, çünkü gerçeklikle tüm bağıni yitirmiş mevcut durumdan hareket ediyor ve teknik olarak mümkün olana, insani açıdan arzu edilene ve toplumsal açıdan kaçınılmaz olana dayanıyor*" (Wigley, 1998, s. 132). Constant, kentsel mekândaki giderek göz ardı edilen ve gerçekliğinden uzaklaşan toplumsal yaşamına da bir anlamda dönüştürücü bir sapma gerçekleştiriyordu. Sadler'e göre Yeni Babil sanat veya edebiyattan değil, modern mimari ve şehir planlamasından bir sapma ve kaçıştır (Sadler, 1999'dan aktaran Dur ve Wark, 2011, s. 41). Debord şehircilik düzeyin-

Şekil 1. Gordon Matta Clark'ın kesik yapıları: Window Blowout – Splitting – Bronx Floor – Day's End. (Kaynak: Karadağ, t.y.).

deki bir saptırmanın bütünsel sanatı da mümkün kılacağını ima ederken; “her semt, komşu ahenklerden kopmuş, kesin bir ahenge yol açabilecek; daha doğrusu içsel uyumun maksimum düzeyde parçalanması üzerinde oynayabilecektir” şeklinde parçalanmanın yarattığı idealize bir bütünden bahsetmektedir (Debord, 1957, s. 44). Yıkımın yarattığı sarsıcı etkiyi kullanan Gordon Matta Clark, sanatıyla kentsel yaşamdaki mimari algıyı yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir. Atıl durumdaki binaları keserek, parçalayarak, delerek oluşturduğu bilinçli bir fiziksel yıkımla kentsel ölçekteki algıyı detourne etmektedir. Hiçyılmaz ve Gürel (2019) Gordon Matta Clark'ın bu eylemini “topluma ve sanata dair özgürleştirici yeni bir olasılık” olarak değerlendirmiştir (s. 204). Kendi halinde yıkılmaya maruz bırakılmış binaları ve bu görüntüyü kanıksamış kentsel bilinci, kasıtlı yıkıcı eylemlerle sarsmış; yapı bozumuna uğratılmış yapılarla kentsel ölçekte yeni mekânsal deneyim olasılıklarını ortaya çıkarmıştır. Kentsel mekânı yıkımla dönüştürürken aynı zamanda kentsel belleği de sarsarak eskinin algısında yeni ağlar kurmuştur (Şekil 1).

Detournement'in mimari açılımında politik bir söylem vardır. Var olanın eleştirel bir yıkımdır fakat tamamen yok oluşu değildir. Eskiye yıkıcı bir eylemle provoke ederken yeniyi aynı zemin üzerinde kurgulayarak heterojen bir yapı inşa eder. Bu yüzden mimari detournement kaynağını mevcut kentin, mevcut mimarinin ve mevcut tarihsel söylemin pratiğinde bulur (McDonough, 2001, s. 102). Dolayısıyla detournement eski kültür alanlarının eskimişliğini ve önemlerinin azalmışlığını ifşa eden bir propaganda yöntemini tarifler (Yarımbaş, 2017, s. 43). Tamamen yeni bir üretim yaratma amacının ötesinde eskinin değerini ortaya çıkarmayı hedefler. Mevcut durumun neden olduğu ataleti harekete geçirmek için var olan unsurların kaybolan anlamlarını geri getirerek yeni bir kimlikle yeniden kurgulanmasını sağlar (Plant, 1992, s. 86). Bu yönüyle kentsel ve mimari düzeydeki detournement kentsel dönüşüm, yenilenme ve yeniden canlandırma uygulamalarıyla ve bu uygulamaları gerekli kılan sebeplerle paralellik gösterir. Kentsel mekân, küreselleşmenin ve sanayileşmenin zorunlu kıldığı modern yaşam içinde hızla büyüyerek genişleyen fiziki çevre, nüfus artışı, plansız yapılaşma, mimari dejenerasyon ve sosyal çözülme gibi sorunlara maruz kalabilmektedir. Kentsel mekândaki fiziksel ve sosyal bozulmalar doğal, tarihi, geleneksel ve kültürel dokunun özgün kimliğinin silikleşmesine, yanlış müdahaleler sonucu işlevsizleştirilmesine ve bağlamından koparak değerlerin unutulup yitirilmesine neden olabilmektedir.

Kentsel dönüşüm zamanla çeşitli sebeplere maruz kalarak bozulan, kullanılamaz hale gelen, değerini yitiren veya terk edilen mevcut kentsel mekânın yaşanabilir koşullara getirilerek yeniden kullanıma açılmasını sağlar. Kentsel dönüşüm toplumsal, fiziksel, çevresel ve ekonomi gibi toplumsal yaşama katılan tüm mevcut ilişkilerin iyileştirilip geliştirileceği stratejileri tanımlar. Genellikle kentsel dönüşümle aynı anlamda kullanılan kentsel yenilenme kavramı ise eskimiş ve değerini yitirmiş alanların yıkılarak yerine yenisinin inşa edildiği uygulamaları ifade eder (Eyidiker, 2021, s. 98). Tarihi kentsel mekânların yeniden kullanımı kapsamında uygulanan kentsel canlandırma, bozulmaya uğramış tarihi ve kültürel mirasın yeniden işlevlendirilerek kente ve turizme kazandırılmasını amaçlayan kentsel dönüşümün türlerinden biridir. Yeniden canlandırmanın kenti turizme kazandırma amacını taşıyan ekonomik boyutunun yanı sıra Tekin (2021) toplumsal ve kültürel boyutunun önemine dikkat çekmiştir. Tekin'e göre, kentlinin yaşam alanlarını terk etmesi yalnızca mekânsal bir terk edişten öte o mekânlardaki toplumsal belleğin ve kültürün yok olmasına yol açan kültürel bir terk ediştir (Tekin, 2021, s. 86). Bu durumda geçmişin bellek mekânlarının iyileştirilerek yeniden canlandırılması kültürel ve sosyal bir sorumluluk taşır. Kentsel dönüşüm ve canlandırma uygulamaları zamanın akışı içinde bozulan, unutulmuş ve yitirilen değerleri iyileştirmeyi hedeflerken; detournement sarsıcı ve çarpıcı bir etkiyle eski değerleri hatırlatarak provoke bir tavır sergiler ve ters yüz edilmiş anlamı başka bir şekilde yeniden canlandırmayı amaçlar. Plant'a (1992) göre “iyileştirme ve saptırma karşıt güçlerin strajeleri olarak değil; eş-değer bağlamlar arasındaki sonsuz geçiş olarak düşünülebilir” (s. 110). Belli bir dönemde etkinlik göstermiş bu sanatsal pratiğin günümüz kentsel ve mimari uygulamalarda benzer etkiler yarattığı ve tarihsel bağlam oluşturduğu göz önüne alındığında detournement'in yalnızca sanatsal bir müdahale biçimi değil; kentsel mekânların dönüşüm süreçlerinde ortaya çıkan bir araç olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Doğal çevre verilerinin etkisiyle gelişen Bitlis'in tarihi kent dokusu, zamanla artan plansız yapılaşma, ruhsatsız eklentiler ve bakımsız bırakılan fiziksel çevre nedeniyle estetik değerini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle anıtsal nitelikteki Bitlis Kalesi ile deresi arasında kurulmuş kentin odak noktalarından biri olan çarşı merkezi, bilinçsiz yapılaşmanın yoğunlukta olduğu bölgelerden biri olmuştur. Doğal, tarihi ve kültürel doku, yapısal tabakalaşma altında giderek kaybolursa da; yaşam düzeni

içinde alışılmış ve görüntüye duyarsızlaşmış bir kentsel bilinç oluşmuştur. Zamanla eklemlenen kütsel yapılarla birlikte bir anlamda iç-dış, kamusal-özel ve mahremiyet sınırlarının da aşıldığı mekânsal kullanım biçimi, içselleşerek kültürel bir yaşam tarzına dönüşmüştür. Bitlis çarşısında 2019 yılında uygulanmaya başlanan “Dere Üstü İslah Projesi”; bilinçli bir detournement uygulaması olmasa da bir anlamda detournement’in önerdiği sansasyonel etkiyle şehrin dinamiğini değiştirerek; yadsınan mevcut görüntüyü yıkıp unutulmuş tarihi ve doğal kentsel dokuyu açığa çıkarmıştır. Bu bağlamda mekânsal içselliği ve belleği sarsarak özne-mekân diyalektiğini yeniden dönüştüren fenomenolojik bir olaydır.

Gündelik Yaşamın İçselleşen Mekânı: Çarşı

Gündelik yaşam ve kamusal etkinlikler çarşı içerisinde gerçekleşir. İnsanları bir araya toplayan, birleştiren ve maddi manevi her türlü üretim-tüketim ilişkisini barındıran plüralist bir mekânsallığa sahiptir. Çarşı kentsel mekân olmanın ötesinde kentlinin içselleştirdiği bellek mekânı, zamanın katmanlaştırdığı tarihi mekân, fiziksel ölçekte iç-dış ilişkilerinin birbirine geçtiği ara kesitlerin ve sosyo-mekânsal ilişkilerin dinamikliğiyle bir gündelik yaşam alanıdır. Gündelik yaşam insan-mekân etkileşiminin önemli bir sonucudur. “Gündelik yaşamın incelenmesi bize insanların gerçekliği şekillendirmek için nasıl yaratıcı bir şekilde hareket edebileceğini ortaya koyar” (Giddens ve Sutton, 2009, s. 251). Çeşitli işlevlerle gündelik yaşama katılan mekânlar, toplumsal olarak üretilen ve zamanla hem psikolojik hem de fiziksel olarak katmanlaşarak içselleşen yerlerdir. Dolayısıyla çarşıdaki dükkânlar, sokaklar, meydanlar, açık veya kapalı tüm kamusal mekânlar insanların deneyimleriyle bütünleşir. Yaşanmışlık mekâna anlam getirir. Bachelard ev metaforu üzerinden insan-mekân ilişkisindeki yaşanmışlığa dair kurduğu derin bağlantıyı şu şekilde aktarmıştır:

“Yalnız anılarımız değil, unuttuklarımız da ‘bir yere yerleşmiştir’. Bilinçdışımız ‘yerleşmiştir’. Ruhumuz bir konuttur. Ve ‘evleri’, ‘odaları’ hatırlayarak kendi içimizde ‘konaklamayı’ öğreniriz. Eve ilişkin hayallerin iki yönde birden ilerlediği daha şimdiden görülüyor: biz onların içinde olduğumuz kadar, onlar da bizim içimizdedir” (Bachelard, 2014, ss. 29–30).

Gündelik yaşamın konutlardan kente doğru genişlemesi, özellikle çarşılar gibi kentsel mekânın odağındaki kamusal alanların insanların belleğinde daha fazla yer edinmesini ve giderek daha fazla anlam kazanmasını sağlar. Kentsel yaşamın teşvik ettiği üretim-tüketim ilişkileriyle birlikte özel alanlara özgü faaliyetlerin şehir ölçeğinde yaşanabilir hale gelmesi kamusal alanlarda geçirilen zamanı, sosyal etkileşimleri ve mekânsal aidiyeti besler. Özel-evsel durumlar, eylemler ve duygular kentin dinamiğine karışır. Fransız şair ve sanat eleştirmeni Charles Pierre Baudelaire (2014), evselliği kalabalıklar arasında inşa eden şehir gezgini *flâneur*’den bahsederken; kamusal ölçeğe içsel bir bağlam kurar. Ona göre; *flâneur* insanların ortasında, hareketin git-gel nokta-

sında ve gelip geçiciliğin arasında mesken tutmanın verdiği hazla yaşar. Şehrin içinde evden uzaktayken bile evinde gibi hisseder.

“Nasıl ki kuş havada, balık suda yaşarsa, o da kalabalıklarda var olur. Aşk, işi, gücü kalabalıklardır. Kusursuz *flâneur* için, tutkulu gözlemci için, ahalinin tam orta yerini, hareketin gel-git noktasını, gelip geçici ile sonsuzun arasını mesken tutmak müthiş bir keyiftir. Evden uzak kalmak ama her yerde evinde hissetmek; dünyanın merkezinde olmak, dünyayı gözlemek ama dünyadan saklı kalmak...” (Baudelaire, 2014, s. 33).

Kentsel kamusal mekâna içselleştirici bir anlam atfetmek, mekânın sınırlayıcı ve sarmalayıcı geometrik yapısından öte zamansallık ve yaşanmışlıkla ilgili olmaktadır. Uzun süre vakit geçirilen dış mekânların kullanım biçimi, zamanla yerleşen kültürel kalıplar ve bireysellikten kamusalığa evrilen alışkanlıklar dolayısıyla iç mekânın fonksiyonelliği ile bütünleşmeye başlar. Dış mekânın kamusalılığı, aidiyet bağları gelişmiş kullanıcı için içsel-evsel bir özelliğin atmosferini taşır. “Başlangıçta ahlaki ‘hakikat’ kavramıyla iç içe geçmiş olan içsellik kavramı, bilinçli farkındalık, bireysellik, öznellik gibi ekolojik ve karmaşık bir yaklaşımı izleyerek, belirli kentsel veya dış mekânların doğasının tanımlanmasının yanı sıra iç mekânın içsel karakteristiğiyle birlikte daha açık bir mekânsal anlama dönüşür” (Shah, 2021, s. 1). Bu bağlamda ilk kurulduğu günden bugüne köklü bir geçmişe sahip Bitlis çarşısının zaman-mekân-insan triyalektiği içerisinde içselleşen aidiyet mekânlarına bu çalışma ile birlikte dikkat çekilmekte ve yıkımla beraber ortaya çıkan sosyo-mekânsal durumlar detournement ölçeğinde analiz edilmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Alan çalışması kapsamında öncelikle Bitlis çarşısında yürütülen uygulamalar yerinde gözlem yoluyla araştırmacı tarafından incelenmiştir. Kentin yıkılma aşamasında gerçekleştirilen gözlemlerdeki veriler, fotoğraf çekimleri ve alınan notlarla birlikte sistematik bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Çarşıda gerek iş yerleri yıkılan gerekse kişisel tanıklığı, yaşanmışlığı bulunan kullanıcılar üzerindeki mekânsal belleğin yıkımı ve yeniden üretiminin etkileri için nitel araştırma yöntemlerinden yorumlayıcı (*hermeneutic*) fenomenoloji yaklaşımı benimsenmiştir. Husserl’in öğrencisi olan Martin Heidegger öncülüğünde gelişen yorumlayıcı fenomenoloji, belirlenen fenomen çerçevesinde yaşanmış deneyimlere odaklanarak çalışır. Fenomenin tasviri ve yorumlanmasına dayalı bir süreç olan bu yaklaşımda bireylerin yaşadığı deneyimlerden anlam çıkararak, ayrıntılar üzerine araştırmacı tarafından yorum getirilmektedir (Yalçın, 2022, ss. 219–220). Deneyimin yorumsal yapısı üzerine çalışılan fenomenoloji temelli çalışmalar yorumlayıcı olarak adlandırılmakla birlikte; insanın çevresini anlama, etkileşimde bulunma ve bunları nasıl tanımladığı üzerine düşünmeyi ve yorumlamayı gerektirir. Dolayısıyla içerisinde “diyalog”, “metinsel anlam”, “yorumlama”, “özsezi”, “gelenek” gibi temel kavramları barındıran anlatıya dayalı çok çeşitli alanlarda ve beşeri bilimler üze-

rine yapılan çalışmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntemdir (Güçlü, 2021, s. 292). Yöntem, deneyimin doğasını şekillendiren ana temaların tespit edildikten sonra bu oluşumun sebeplerini ne/neler/nasıl şeklinde sorgulayarak ilerler. Araştırma problemi-ne konu olan fenomeni tecrübe eden ve tecrübelerini açık bir şekilde aktarabilecek insanların bulunması yöntemin gerçekleştirilebilmesi için önemlidir. Fenomenolojik yaklaşımla yürütülen araştırmalarda gözlem ve diğer veri toplama yöntemleri destekleyici bir işlev görürken genellikle temel veri kaynağı olarak görüşme yöntemlerine başvurulur (Creswell, 2003'ten aktaran Güler vd., 2015, ss. 236–243). Bu bağlamda çalışmanın veri toplama aşamasında fenomenoloji desenine uygun veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların belirlenmesi aşamasında Patton (1987) tarafından geliştirilmiş olan amaçlı örnekleme sınıflandırmaları arasında yer alan ölçüt örnekleme yaklaşımı izlenmiştir. Bu örnekleme yönteminde problemin niteliğine bağlı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan veya daha önceden hazırlanmış ölçüt listesini karşılayan tüm durumların çalışmasını gerektirir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, ss. 117–120). Bu çalışmada özelinde araştırmacı tarafından belirlenen ölçütlerin temeli Bitlis çarşısındaki yıkım sürecinin insanlar üzerindeki etkisinin değerlendirilmesine dayanmaktadır. İnsan-mekân ilişkisi bağlamında ele alınan bu etkilerin ölçümlenebilmesi için mekânsal içsellik ve aidiyet bağlarının düzeyi önemli bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda üç ayrı sınıflandırma altında homojen katılımcı kategorileri oluşturulmuştur. Farklı kategoriler oluşturulmasındaki amaç farklı ölçütlere sahip beşeri toplulukların farklı derecelerde mekânsal deneyim ve aidiyet bağları açığa çıkarabileceği ihtimalinin değerlendirilmesidir. Bu kapsamda katılımcı kategorilerinde üç ana ölçüt şu şekildedir:

1. Bitlis çarşısında doğrudan bir mekâna sahip olup gündelik yaşamlarının büyük bir bölümünü çarşıda geçirmiş olanlar (esnaf kategorisi),
2. Bir mekân sahibi olmasalar bile tercihen çocukluktan itibaren yaşamışlığı bulunanlar (uzun süreli mekânsal deneyim),
3. Bitlis'e herhangi bir sebeple yerleşmek durumunda kalarak çarşısında kısa süreli mekânsal deneyim yaşayanlar (kısa süreli mekânsal deneyim).

Örnekleme ilişkin ölçütler belirlendikten sonra örneklem büyüklüğü üzerinde araştırma yapılmıştır. Literatürde, katılımcıların veri oluşturduğu fenomenolojik araştırmalarda örneklem büyüklüğünün 5 ile 25 kişi arasında olabileceği önerilmektedir (Creswell, 2007; Mawn, 1999; Polkinghorne, 1989; Zamarripa vd., 2011'den aktaran Güler vd., 2015, s. 242). Literatürün önerdiği sayı aralığı referans alınarak; kategoriler altındaki katılımcılar problemin amacına uygun şekilde tespit edilmiştir. Çarşının yıkımından dolayı iş yerleri kapatılan esnaflardan ulaşım sağlanabilen 8 kişi katılımcı olarak belirlenmiştir. Ulaşılabilirlik ve görüşmeye gönüllü olmak katılımcı belirleme sürecindeki kısıtlılıkları oluşturmaktadır. Diğer gruplardaki katılımcı

sayıları da esnaflardan oluşan birinci grup katılımcıların sayısına paralel belirlenerek tüm gruplar arasında eşdeğer sağlanmıştır. Bu bağlamda örnekleme bulunan katılımcıların nitelikleri ve sayısal ölçütleri aşağıdaki şekilde kategorize edilmiştir:

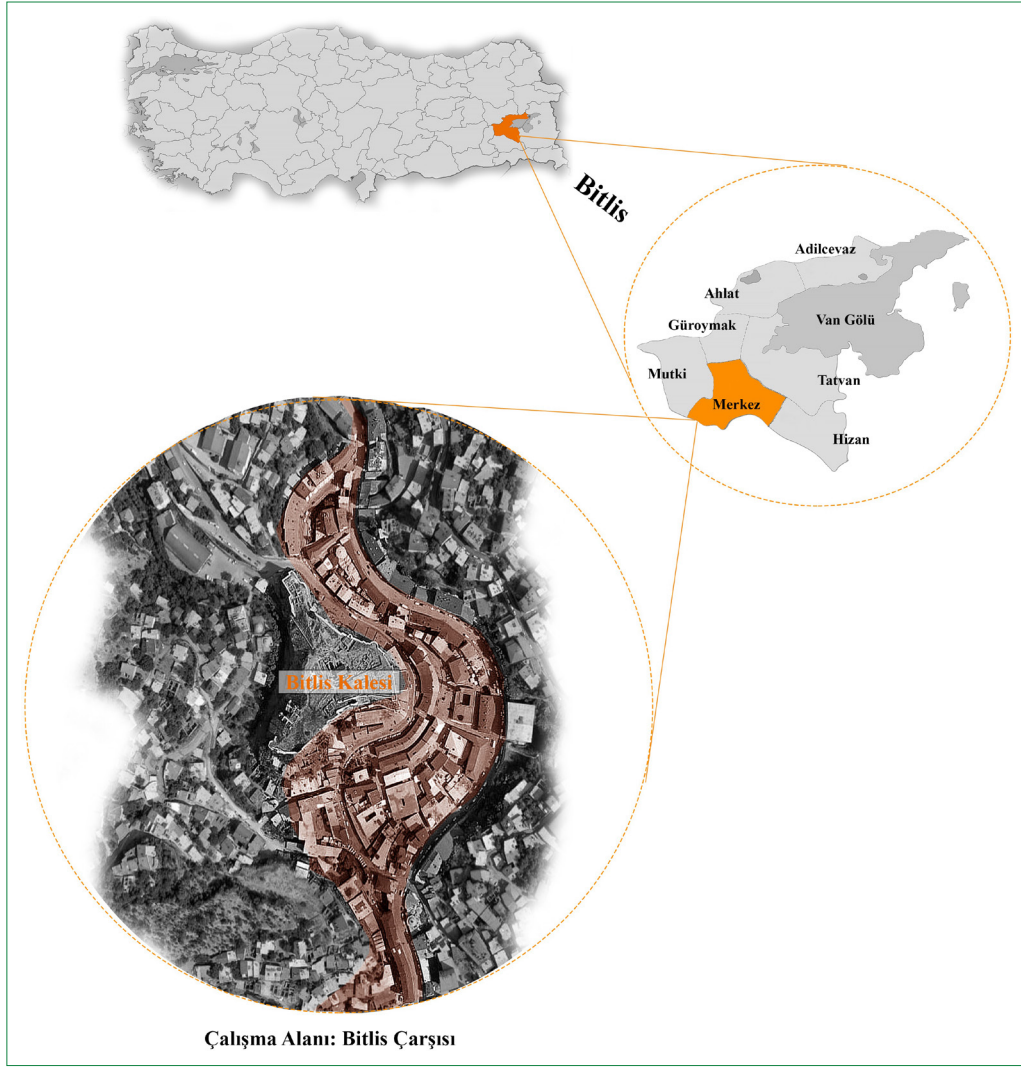
- Çarşı merkezinde iş yeri yıkılan kentlilerden 8 kişi,
- İş yeri olmayıp kentte uzun yıllar ikamet ederek yaşamışlığı bulunanlardan 8 kişi,
- Başka bir memleketten çalışma amacıyla kente gelip yerleşerek kısa süreli tanıklığı bulunanlardan ise 8 kişi olmak üzere 3 farklı bakış açısıyla gruplandırılmış toplam 24 gönüllü katılımcı bulunmaktadır.

Yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeler için etik kurul izni alınmıştır. Görüşmelere başlanmadan önce katılımcılara gönüllü katılım formu sunularak çalışmanın amacı ve görüşmenin içeriği ile ilgili gerekli bilgiler verilmiştir. Katılımcıların bilgisi ve onayı doğrultusunda da ses kaydı alınarak; daha sonraki aşamada bulguların analizinin sağlıklı ve eksiksiz şekilde yürütülebilmesi için kullanılmıştır. Görüşme süreleri 30 ile 60 dakika arasında değişmekle birlikte tüm katılımcılara yeterli zaman tanınmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerin analizinde fenomenoloji desenine uygun olarak tümdengelim içerik analizi uygulanmıştır. Tümdengelim içerik analizinde elde edilen veriler araştırma sorusu/soruları çerçevesinde oluşturulan temalara göre irdelenerek yorumlanır. Bu yaklaşımda temalarla ilişkilendirilen görüşme verileri sistematik bir şekilde düzenlenerek betimlenir. Betimleme yapılırken görüşülen bireylerin ifadelerine sıklıkla doğrudan alıntılar yoluyla yer verilerek anlatımı çarpıcı bir şekilde güçlendirir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 244). Yıkım aşamasının bir anlamda detournement etkisi yaratarak mekân-insan ilişkisi sorgulandığından; verilerin analizi “kanıksama, açığa çıkarma, sarsma ve farkındalık” kavramlarına göre yapılandırılmıştır. Bu temalarla ilişkilendirilen çarşının yıkım aşamasında ortaya çıkan mekânsal içsellik ve aidiyete yönelik etkiler, neden-sonuç ilişkileri ve ileriye yönelik mekânsal tahminler/öneriler ortaya çıkarılmıştır.

Çalışma Alanı

Alan çalışması, tarihi geçmişiyle birçok medeniyetten izler taşıyan ve eski bir yerleşim olan Bitlis ilinin çarşısında yapılmaktadır. Şehrin merkezindeki çarşısı, topografyaya uygun gelişen organik bir forma ve kültürel çeşitlilikle oluşan katmanlı bir yapılanmaya sahiptir. Çarşı, Urartular dönemine ait olduğu düşünülen ve şehrin en güçlü imgelerinden biri olan Bitlis Kalesi çevresinde gelişmiştir. Bu yerleşimi şekillendiren ise doğal çevre verileri ve coğrafi konumun ticari potansiyeli olmuştur. Engebeli topografyanın hâkim noktasında bulunan kalenin çevresindeki genişleyen vadi tabanı Bitlis deresi ile birlikte ikiye ayrılmıştır. Dere yatağına paralel uzanan ana yol ise, tarihi süreçte Doğu ile Güneydoğu arasındaki ulaşımın sağlanması ve ticari fonksiyonlar için kullanılmıştır. Selçuklular ve Osmanlılar gibi yerleşik medeniyetlerin

Şekil 2. Çalışma alanının haritadaki konumu (Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur).

kale çevresine kurulu ticari yapılanma sistemlerinin de etkisiyle; sosyoekonomik faktörler, coğrafi konum, iklimsel ve kültürel dinamikler şehrin merkezi çarşısını oluşturmuştur (Şekil 2).

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda kaleme aldığı Seyahatname'de, Bitlis'in kentsel yapısı ve sosyal yaşamına dair önemli bilgiler yer almaktadır. Çelebi, şehri tanımlarken kalenin çevresinde çarşılar, pazar yerleri ve yüzlerce konut bulunduğuna dikkat çekmiştir. İç kale ve dış kale olmak üzere hiyerarşik düzenden bahseden Çelebi, İç Kale'nin büyük bir kısmının Han Sarayı'na ait olduğunu ve burada yaklaşık 300 evin bulunduğunu ifade etmiştir. Aşağı Kale'de ise, surlarının sağlam olmadığı ve her iki tarafında demir kapılar bulunan bir çarşı, bir bedesten ve pazar yerlerinin yanı sıra yüzlerce konut olduğunu belirtmiştir (Arınç, 1995, s. 76; Tuncel, 1980, s. 105).

Bitlis Kalesi etrafında gelişen çarşı, günümüze kadar geleneksel mimari ve kentsel dokusunu korumuştur. Çarşıda yer

alan tarihi köprüler, camiler, hanlar, hamamlar ve 19. yüzyıla ait kamu ve sivil mimari örnekleri uzun süre özgün varlığını sürdürmüştür. Ancak son yüzyılda, doğal çevre koşullarının göz ardı edilmesi ve yanlış yapılanmalar nedeniyle, tarihi çarşı silüeti giderek değişmeye başlamıştır. 1960'lı yıllarda dere yatağına paralel inşa edilen ve çarşı içerisinden geçen karayolu sebebiyle doğal çevreyi olumsuz etkileyen plansız yapılaşmanın önü açılmıştır. 1998 yılına ait 1/1000 ölçekli imar planı raporuna göre, 1960'lı yıllarda çarşı içerisinden geçen bir karayolunun yapılmasıyla birlikte artan ticari faaliyetlere çözüm olarak derenin üzeri kapatılmış ve bu alanda tek katlı yapıların inşa edilmesine izin verilmiştir (Eriçok vd., 2021, s. 221). Bitlis Çarşısı'ndaki plansız ve bilinçsiz yapılaşmanın önemli bir sebebi olan dere üstünün kapatılması çevresel ve toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, derenin üzerinde kaçak katların yükselmesi, atıkların dereye akıtılması, çarşı sirkülasyon alanlarının daralması gibi doğal ve yapay çevrenin giderek daha çok bozulmasına sebebiyet vermiştir.

Şekil 3. Bitlis çarşısının yıkımlardan önceki kuşbakışı görüntüsü (a), yıkılan hal binası (b) ve Hanedan Otel (c) (Kaynak: b) Bitlis Tek Yürek, 2020; c) Bitlis Valiliği, 2019).

2019 yılında çarşıdaki sorunların çözümüne yönelik “Dere Üstü İslah Projesi” gündeme gelmiştir. Bu projede, derenin üstünde inşa edilen iş yerlerinin ve çarşı merkezindeki geleneksel dokuya zarar veren niteliksiz eklenti yapıların kaldırılması amaçlanmıştır. Projenin ilk aşamasında, içerisinde bir otel ve 39 iş yeri bulunan “Hanedan Otel” ile 78 iş yeri barındıran, 50 yıllık geçmişe sahip Hal Binası yıkılmıştır. Çarşı merkezindeki yıkılacak iş yerleri, Hüsrevpaşa mahallesinde, Bitlis Valiliği ve Adalet Sarayı’nın yakınında inşa edilen yeni bir çarşıya taşınmıştır. Taşınma sürecinin uzamasının ardından, 2021 yılında yıkım çalışmaları hız kazanmıştır (Şekil 3).

Bu araştırma, alan çalışmasının yürütüldüğü Bitlis çarşısının kentsel dönüşüm ve restorasyon projelerinin yıkım aşamaları sırasında gerçekleştirilmiştir. 2022 yılına tarihlenen araştırmada, hem yıkım hem de yapım işlerinin eş zamanlılığına dayalı bir çalışmanın gündelik hayatın izinde zaman-mekân-insan triyalektiği için fenomenolojik bir sürecin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

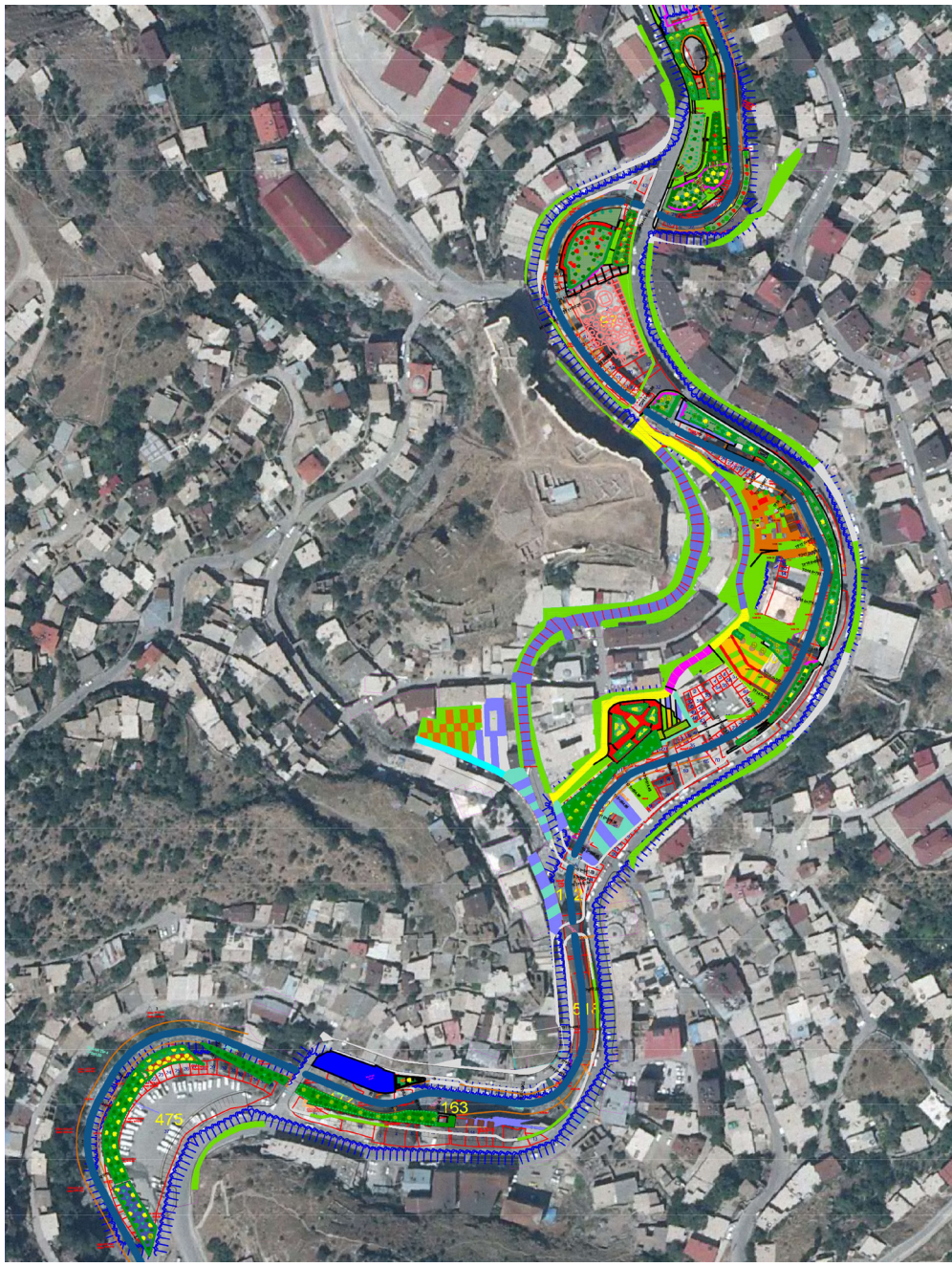
Bitlis çarşısını iyileştirmeye yönelik 2019 yılında başlatılan proje çalışmaları, esnafın iş yerlerini kapatmaya yönelik isteksizliklerinden dolayı yavaş ve kesintili bir ilerleme kaydetmiştir. Bu süreçte çarşı esnafının taşınmaları için Bitlis merkezde

yer alan Hüsrevpaşa mahallesinde yeni bir çarşı kurulmuştur. Esnafın taşınma konusundaki çekimserliği çarşının yıkımını güçleştirirken; insanları da, yıkılmak ile direnmek arasındaki çatışmada dramatik bir kentsel mekânı tanık etmiştir. Mekânsal ilişkilerin aşına olunan kentsel bellekten çözülmeye başlandığı bu yavaş ilerleyen süreçte içsel-dışsal sorunsallığıyla birlikte kaotik bir atmosfer yaratmıştır (Şekil 4).

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde üç ayrı kategori altında belirlenen katılımcılar için kimlik bilgilerinin gizliliği esas alındığından;

- Esnaf Kategorisi: Katılımcı A
- Kentli Kategorisi: Katılımcı B
- Kısa Süreli Kullanıcı Kategorisi: Katılımcı C şeklinde kodlandırılmıştır.

Görüşme yapılan katılımcılar 30–57 yaş aralığındaki yetişkinlerden oluşmuştur. Esnaf kategorisi için görüşülen katılımcılar yıkımdan önce çarşıda dükkân işleten yıkımdan sonra ise Hüsrevpaşa mahallesinde yeni yapılan çarşıya taşınarak mesleklerine devam eden esnafları kapsamıştır. Fakat görüşmeler sırasında çarşı yıkıldıktan sonra yeni yapılan yere taşınmayan, taşınsa bile aynı ekonomik getirinin sağlanamamasından dolayı dükkânını kapatan, iş değiştiren veya Bitlis’ten taşınarak memleketlerini terk etmek zorunda kalan esnafların olduğu

Şekil 4. Bitlis çarşısının ortofoto üzerinde kentsel dönüşüm ve restorasyon proje alanı (Kaynak: Bitlis Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, 2022).

anlaşılmıştır. Bu esnafalara ulaşım ve iletişim sağlanamadığından ve edinilen bilgiye dair veriler yetersiz kalacağından bu durum çalışmanın dışında tutulmuştur.

Esnaf ve kentli kategorisindeki katılımcılar doğma-büyüme Bitlisli olduklarından çarşığı deneyimleme süresi çocukluk dönemlerine dek uzanırken; kısa süreli katılımcıların yıkımdan önce de çarşığı deneyimleme koşuluna bağlı olarak en az 4 yıllık bir yaşamışlıklarının olmasına dikkat edilmiştir (Tablo 1).

Katılımcılara yıkımlar gerçekleştirilmeden önce çarşıya gitme amaçları ve sıklıkları sorulduğunda, genel olarak alışveriş ve yemek yeme için gittikleri kaydedilirken; esnaf ve kentli kategorisine oranla kısa süreli kullanıcı kategorisinin “çok az-ayda bir kez” şeklindeki cevaplarıyla nadiren çarşıya gittikleri ortaya çıkmıştır. Esnaf kategorisindeki katılımcılar çarşının her ne kadar çeşitli problemleri olsa da dükkânlarının çarşı içerisindeki konumundan memnun olduklarını dile getirirken; diğer kategorideki katılımcılar ise çarşıya alışveriş veya

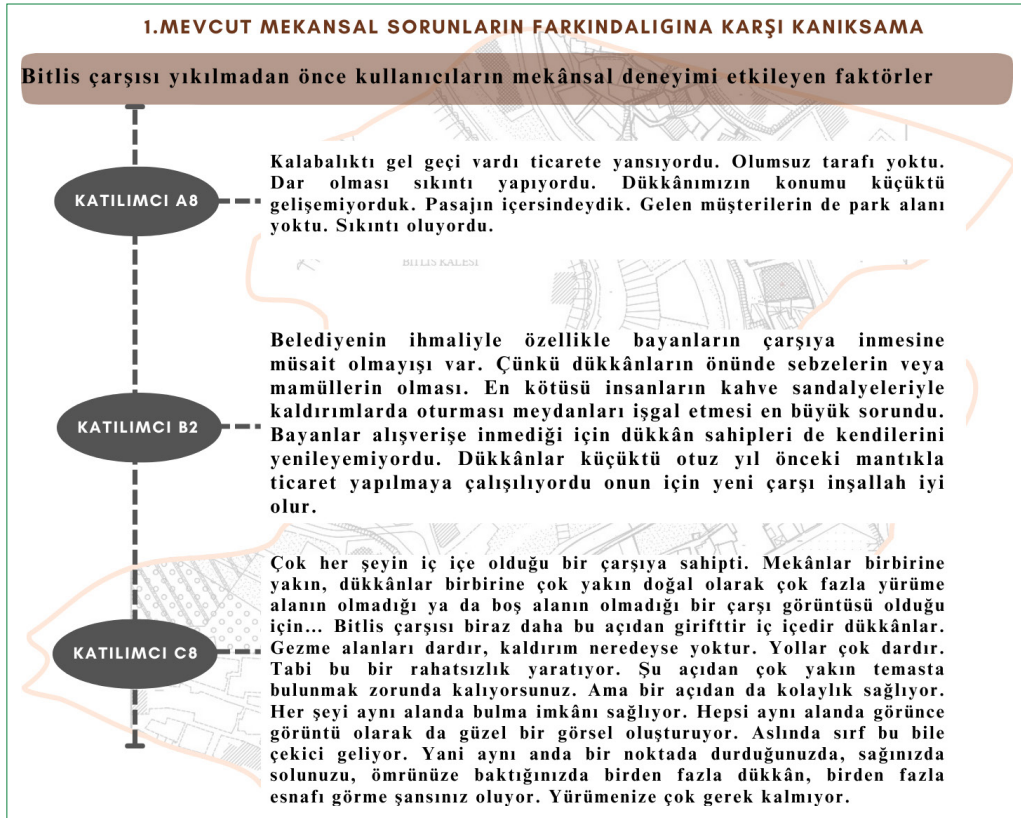
Tablo 1. Çalışmaya yarı yapılandırılmış görüşmeler için gönüllü katılım sağlayan katılımcıların demografik bilgileri

Katılımcı ismi	Cinsiyeti	Yaşı	Mesleği	Çarşığı deneyimleme nedeni	Çarşığı deneyimleme süresi	Görüşme tarihi
Katılımcı A1	Erkek	37	Esnaf	İş yeri (Tuhafiyeye)	Çocukluğundan itibaren	09.04.2022
Katılımcı A2	Erkek	50	Esnaf	İş yeri (Marangoz ve kırtasiye)	Çocukluğundan itibaren	23.04.2022
Katılımcı A3	Erkek	44	Esnaf	İş yeri (Telefon dükkânı)	Çocukluğundan itibaren (38 yıl)	26.04.2022
Katılımcı A4	Erkek	40	Esnaf	İş yeri (Beyaz eşya)	Çocukluğundan itibaren	13.09.2022
Katılımcı A5	Erkek	50	Esnaf	İş yeri (Kuruyemiş)	Çocukluğundan itibaren	13.09.2022
Katılımcı A6	Erkek	53	Esnaf	İş yeri (Kuyumcu)	Çocukluğundan itibaren	13.09.2022
Katılımcı A7	Erkek	55	Esnaf	İş yeri (Market-Beyaz eşya-Aygaz)	Çocukluğundan itibaren	14.09.2022
Katılımcı A8	Erkek	45	Esnaf	İş yeri (Giyim)	Çocukluğundan itibaren	14.09.2022
Katılımcı B1	Erkek	41	Sürekli işçi	Alışveriş, sosyalleşme	Çocukluğundan itibaren	27.09.2022
Katılımcı B2	Erkek	57	Memur	Alışveriş, gezme	Çocukluğundan itibaren	03.10.2022
Katılımcı B3	Erkek	36	Güvenlik Görevlisi	Alışveriş, sosyalleşme	Çocukluğundan itibaren	17.03.2023
Katılımcı B4	Erkek	38	Güvenlik Görevlisi	Alışveriş	Çocukluğundan itibaren	17.03.2023
Katılımcı B5	Erkek	31	Akademisyen	Alışveriş, yeme-içme, sosyalleşme	Çocukluğundan itibaren	20.03.2023
Katılımcı B6	Erkek	48	Akademisyen	Alışveriş, sosyalleşme	Çocukluğundan itibaren	21.03.2023
Katılımcı B7	Erkek	32	Akademisyen	Alışveriş, yeme-içme	Çocukluğundan itibaren	23.03.2023
Katılımcı B8	Kadın	30	Memur	Yemek yeme	Çocukluğundan itibaren	20.04.2023
Katılımcı C1	Erkek	35	Akademisyen	Yemek yeme	4 yıl	22.09.2022
Katılımcı C2	Erkek	43	Akademisyen	Alışveriş, yemek yeme	4 yıl	22.09.2022
Katılımcı C3	Erkek	32	Akademisyen	Yeme-içme	4 yıl	22.09.2022
Katılımcı C4	Kadın	34	Akademisyen	Alışveriş, Yemek yeme, gezme	10 yıl	28.09.2022
Katılımcı C5	Erkek	37	Akademisyen	Alışveriş, gezme	7 yıl	28.09.2022
Katılımcı C6	Erkek	35	Akademisyen	Alışveriş, yeme-içme	5 yıl	29.09.2022
Katılımcı C7	Kadın	33	Ev Hanımı	Alışveriş, yemek yeme	5 yıl	11.10.2022
Katılımcı C8	Kadın	45	Akademisyen	Alışveriş, yeme-içme, gezme	4 yıl	13.10.2022

herhangi bir aktivite için gittiklerinde çevresel, mekânsal ve sosyokültürel sorunlardan önemli ölçüde etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların bu problemleri ayrıntılı bir şekilde ifade etmeleri için; “**çarşıda mekânsal bir deneyim yaşarken çevreden kaynaklı herhangi bir rahatsızlık duydukları veya eksik/hatalı olduğunu düşündükleri sorunlar**” sorulmuştur. Etnografik kategorisindeki katılımcılar genel olarak iş potansiyeli açısından düşünerek çarşının işlek ve kalabalık olması, dükkânların önünden geçen yaya akışı-

nın sürekliliği ve yerleşik düzenlerine bağlılıklarından dolayı olumlu taraflarına odaklanmışlardır. Olumsuz tarafları için ise tüm kategorilerde benzer ifadeler kullanılmıştır. Her bir katılımcı için ifadeler analiz edildiğinde ortak paydada birleşen sorunlar aşağıda sıralanmıştır:

1. Trafik ve park sorunu: Topografik yapısıyla dar ve engebeli bir vadiye yer alan çarşıda dar yollar ve plansız yapılaşmanın da bir sonucu olarak araçlara uygun otopark alanının sağlanamaması.

Şekil 5. Detournement'in ilk aşaması: mevcut mekânsal sorunların farkındalığına karşı "kaniksama" (Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur).

2. Derenin kirliliği: Dere üstüne inşa edilen ve yakınında bulunan tüm dükkanların atıklarını dereye boşalttıkları ve bununla beraber derenin çevreye hem görüntüsüyle hem de atıklardan yayılan kokusuyla rahatsızlık vermesi.
3. Kaldırım yetersizliği: Kaldırımların dar olmasına karşın özellikle kahvehanelerin ve diğer kaldırıma cephesi olan dükkanların taburelerini kaldırımlara yerleştirerek yürüme alanlarını işgal etmeleri.
4. Dükkanların ölçeği: Dükkanların iç mekân kapasitesinin yetersiz olmasına karşın kütle hacmini doldurmuş çarşı/pasaj içerisinde yeterli alan olmadığı için genişlemelerinin ve gelişmelerinin mümkün olmaması.
5. İnsanların bakışları: Kaldırımlarda, sokak aralarında veya damlı kahvehanelerde oturan insanların sürekli olarak gelen geçen yayaları izlemesi.
6. Çarpık kentleşme ve mimariye bilinçsiz yaklaşım: Çarşıdaki dere üstünün niteliksiz yapılarla kapatılmasıyla birlikte var olan nitelikli ve tarihi değere sahip yapıların bilinçsiz kullanımı sonucu yıpranması.

Neredeyse bütün katılımcılar için ortak olan bu sorunlardan en sık tekrarlananları arasında derenin üzerine inşa edilen yapıların kaynaklı atık sorunu ve dar-düzensiz olan çarşıda kaldırımların da işgal edilerek yürüme alanının bırakılmaması olmuştur.

Kaldırımların iç mekânların bir uzantısı olarak kullanılması, çarşıdaki sirkülasyon şemasını etkileyerek; "daha uzun yolu kullanıyordum kestirme yoldan gidemiyordum" (Katılımcı B1) veya "kaldırımlar işgal edildiğinden gidip gelirken anayolu kullanmak durumunda kaldınız çoğu zaman" (Katılımcı B6) şeklindeki şikayetlerine bakıldığında kullanıcıların da hareket özgürlüğünü sınırlandırmıştır. Sokakların da aynı şekilde dar ve etrafını çevreleyen binaların yükseklikleriyle kasvetli, karanlık bir görüntüye sahip olduğunu bir katılımcı "binalar üstümüze üstümüze geliyordu çok karanlık oluyordu" (Katılımcı C7) şeklinde ifade etmiştir. Kaldırımların, sokakların ve mekânlar(dükkanlar) arasındaki mesafenin dar olmasını kısa süreli yaşayanlar kategorisindeki C8 kodlu katılımcı farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Katılımcıya göre çarşının iç içe geçmiş örüntü sistemi fonksiyonel bir mekânsal deneyim sunmuştur. Çarşıdaki hareket şemasını zamansal ve mekânsal olarak daha verimli hale getirmiştir (Şekil 5).

Çarşıdaki mekânsal deneyimi etkileyen sorunlara genel çerçeveden bakıldığında kentsel örüntü sisteminde iç-dış bağlamı arasındaki ilişkinin, çevresel, mekânsal ve kültürel düzeni etkilediği ve dönüştürdüğü görülmektedir. İç ve dış arasındaki etkileşim sıkı ve dinamikdir. İç mekân ile dış mekân üretiminin eş zamanlılığından (Colomina, 2001, s. 274) dolayı birindeki herhangi bir değişim veya sorun bir diğerini etkilemektedir. Katılımcıların belirttiği üzere çarşıdaki dükkanlar küçük ve hacimsel olarak

Tablo 2. İçselleştirme sürecinin mekanizması (Harani vd., 2021, s. 7)

İçselleştirmenin mekanizması (Harani vd., 2021, s. 7)	Bitlis çarşısının içselleştirilme süreci
İç koşulların şekillendirici aracı olarak nesneler	Kahvehanelerin sandalyelerini, dükkânların da teşhir ürünlerini iç mekândan çıkarıp dış mekâna yerleştirmesidir.
İç koşulların oluşturucusu olarak faaliyetler	Kahvehanelerin veya dükkânların önünde oturan insanların iç-dış sınırını sohbet etmek, çay içmek, oyun oynamak gibi eylemlerle kullanması veya esnafın müşteriye dışarıda satış yapmasıdır.
İç mekânı oluşturmaya yönelik mekânsal strateji olarak toplu sözleşmeler	İç mekândan dışarıya taşınan nesneler ve faaliyetler sonucunda toplu sözleşme niteliğinde “seyir” kültürünün oluşmasıdır. Böylece dışarıdaki tüm kaldırımlar, sokaklar, etrafı binalarla çevrili dar alanlar, meydanlar ve binaların üst örtüleri (damlı kahvehane şeklinde), içselleştirilerek sosyal etkileşim noktaları olarak kullanılmıştır.

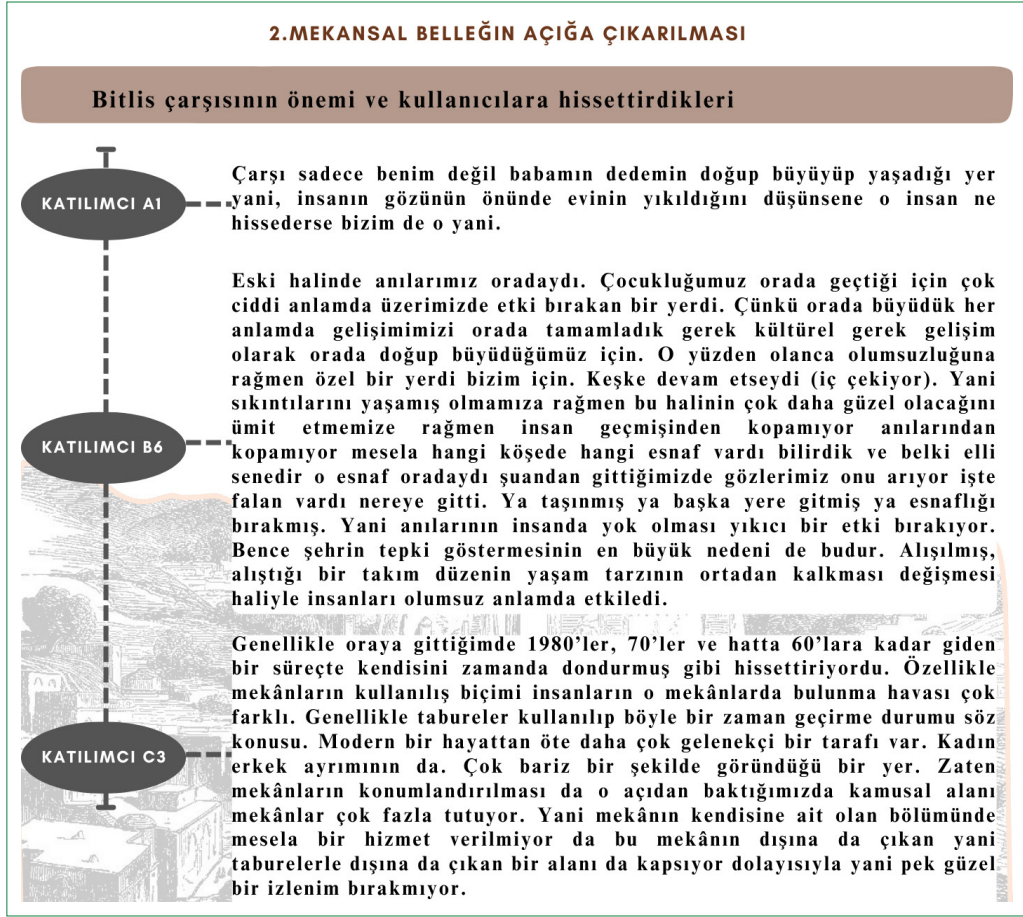
genişletilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla esnafın ürünlerini dükkân içinde teşhir etmek yerine kaldırımlara taşıması ve aynı şekilde kahvehanelerin de kaldırımlara tabure yerleştirmesi dış mekânı iç mekânın uzantısı haline getirmiştir. Kamunun taşınmaz malları içerisinde yer alan kaldırımlar artık fiziksel olarak iç mekânın ve mülkiyet hakkı çerçevesinde de esnafa ait kamusal mekânın bir parçası gibi algılanmaktadır. Çarşının mekânsal kullanımına yerleşen bu düzen, yayaların kaldırımlarda, sokaklarda veya meydanlarda yürüme özgürlüğünü engellemiş ve daha da ötesi burada oturan insanlar da özel bir alandaki kadar rahat hissederek çevreyi-insanları izlemeye başlamışlardır.

Çarşıdaki kaldırımların, sokakların ve hatta teras şeklinde damların iç mekâna dair nesneler ve eylemlerle donatılarak iç mekânların bir uzantısı gibi kullanılması, kullanıcılar için dış mekânın atmosferini ve kamusallığını değiştirmiştir. Dış mekân doğallıkla iç mekânaştırılmış ve bu durum kentli belleğine yerleşen kültürel bir aktiviteye dönüşmüştür. Burada iç-dış, kamusal-özel sınıraşmaları gerçekleşmiş ve mahremiyet-özgürlük kavramlarının da birbirine karışmasına sebep olmuştur. Harani vd. (2021) tarafından ortaya koyulan içselleştirmeyi meydana getiren üç ana mekanizma Bitlis çarşısında açığa çıkarılmıştır. Çünkü içselleştirilme süreci bir bakıma iç-dış sınır geçişleri gibi belirli bir alanı işgal etmeye yönelik mekânsal bir stratejidir (Harani vd., 2021, s. 2). Tıpkı flaneur'un yaptığı gibi bir genişleme tekniği olan içselleştirme, iç olanı dışarıya doğru sınırsızca genişletir (Attiwill, 2011, s. 14) (Tablo 2).

Çevresel sorunlarıyla birlikte çarşıdaki dükkânların mekânsal (iç-dış) kapasiteleri de göz önünde bulundurulduğunda yenilenmesinin gerekli olduğu kullanıcılar tarafından da kabul edilmiştir. Fakat içselleştirilen ve aidiyet bağlarının bulunduğu mekânsal belleğin ve içselliğin yıkımı özellikle dükkânları yıkılan esnafarda ve çocukluklarından itibaren geçmiş deneyimleri bulunan kentli kullanıcılarda derin bir etki bırakmıştır. Tüm katılımcılara “**çarşının sizin için önemini ve size hissettirdiklerini ifade edebilir misiniz**” diye sorulduğunda uzun süreli yaşanmışlığa sahip katılımcılar mekânsal belleğin izlerini

evselleşen bir temsiliyetle ifade etmişlerdir. Özellikle esnaf ve kentli kategorisindeki katılımcılar çarşının önemini “*doğduğum büyüdüğüm, çocukluğum, gençliğim, hayatım, anılarım, ekmek kazandığım yer, hatıralarımız, alıştığımız yerler-komşuluklar-arkadaşlıklar, samimiyet ortamı, köklü bir tarih ve ticari geçmiş*” şeklinde betimlemişlerdir. Uzun süreli yaşanmışlığı bulunan kentliler için çarşı doğup büyüdüğü evle özdeşleşmiştir. Bachelard (2014), doğduğumuz evin anılarımızın da ötesinde fiziksel olarak içimize işlendiğini söyler. Doğallıkla şekillenmiş bir takım alışkanlıkla doludur. Unutulan isimli tüm diğer merdivenlere rağmen yirmi yıl sonra bile o ilk merdivenin reflekslerini yakalarız, o yüksek basamağında tökezlemeyiz. Evin tüm varlığı, bizim varlığımıza sadık bir şekilde açar kapılarını. Gıcırdayan kapıyı aynı hareketle iter, karanlıkta bile tavan arasına giden yolumuzu buluruz (Bachelard, 2014, s. 92). B3 kodlu katılımcının “*herkesin bir çatı altında toplandığı bir alanı vardı. Bunları göremeyince de bizde bir eksiklik oluyor*” ifadesindeki gibi her köşesini ezbere bildikleri çarşı; tanıdıklarla karşılaşmaların, samimi dostlukların ve geçmiş yaşamın izleriyle içselleştirilmiş-evselleştirilmiş bir anlama sahiptir.

Kısa süreli kullanıcılar için ise Bitlis çarşısının önemi aidiyet ve içsellik bağları üzerine kurulmamıştır. Bu katılımcılar yaşamışlıktan ziyade çarşının yıkılmadan önceki son birkaç yılına tanıklık eden bir pozisyonda değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla çarşı hakkındaki izlenimleri bir önceki soruda belirttikleri sorunlar ölçüsünde şekillenmiştir. Bir kısmı çarşıdaki geleneksel ve tarihi dokuyu otantik bulurken; bir kısmı ise bu otantik görüntüyü bozan betonarme yapılar ve çarpık kentsellemenin etkisini dile getirmişlerdir. Bitlis’e gelmeden önce düşündükleri tarihi yerleşim atmosferini bulamadıklarını ve hayal kırıklığına uğradıklarını ifade etmişlerdir. C6 kodlu katılımcı çarşının mimarisini anlatırken “*beni rahatsız eden tek şey mimari yapıları. Sanat okulu okuduktan sonra o tarihi köprüleri tarihi okulları o binaların arasında görünce nefessiz kaldığımızı hissediyorduk. O yapıların boğulmuş olduğunu düşünüyorduk*” şeklinde empatik bir yaklaşımla betimlemiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Detournement'in ikinci aşaması: Mekânsal belleğin açığa çıkarılması (Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur).

Katılımcılara çarşı yıkılırken neler hissettikleri sorulduğunda esnaf kategorisindekilerin neredeyse tamamında “üzüntü ve kaygı” kelimeleri ön plana çıkmıştır. Mekânsal deneyimin de ötesinde doğrudan mekânları yıkılan esnaf- lar çarşının yıkım aşamasından en çok etkilenen kategori olmuştur. “Çarşı yıkıldığı gün biz de yıkıldık” (Katılımcı A8), “Yani üzüntü ama böyle çok yüksek bir üzüntü... Yani kelimeler belki onu ifade edemez, çöküntü diyebiliriz” (Katılımcı A4), “İçim el vermiyordu izlemeye dükkânının yıkılmasını, hiç orada olmadım” (Katılımcı A5) şeklinde benzer cümlelerle derin bir üzüntü duyduklarını ifade etmişlerdir.

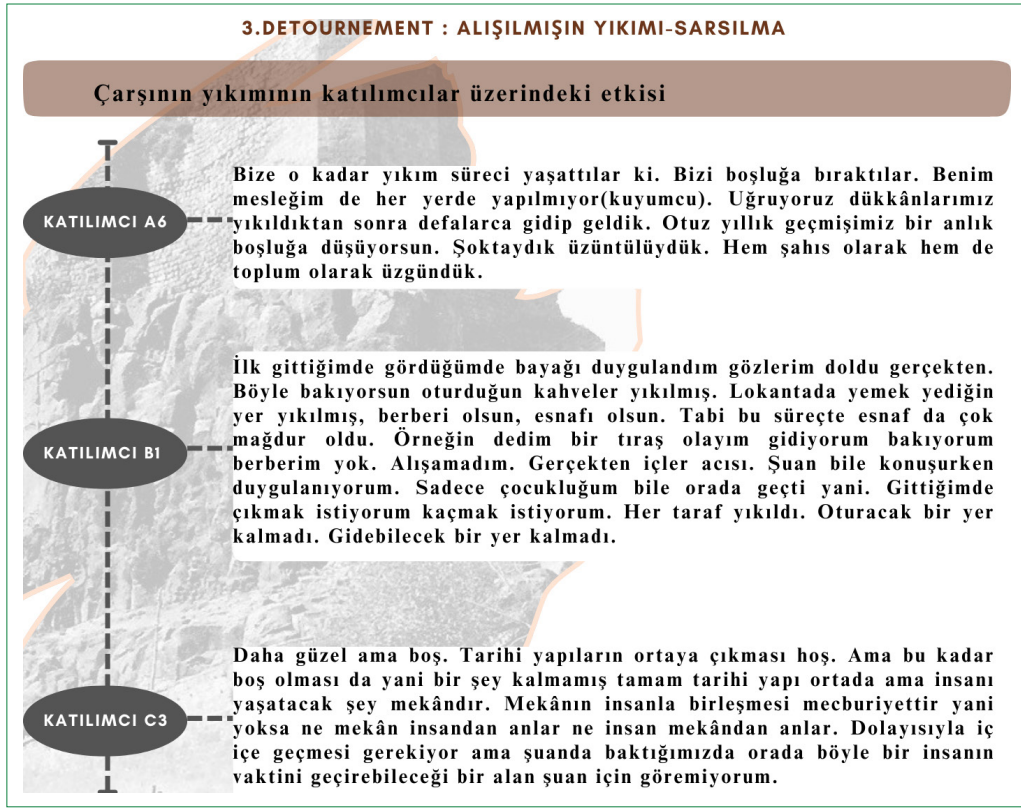
Esnaf- larla kentli kategorisindekiler ise hem üzüntü hem de sevinç, umut gibi her iki duygunun aynı anda yaşandığını belirtmişlerdir. “Çok duygulandım fakat sevinç desen sevinç de vardı” (Katılımcı B1), “Bitlis’te yıkıma sevinen ender insanlardan biriyim. Yıkım otuz yıllık rüyamdı” (Katılımcı B2), “Ağır- lıklı olarak üzüntü tabi ki. Fakat dediğim gibi belki daha güzel olacak... Çok duygusal anlar yaşadık yaşayanları da biliyorum ağlayanları hü- zünlenenleri gözleri dolanları biliyorum” (Katılımcı B6) ifadeleriyle çarşının yıkımının doğru bir yaklaşım olduğunu fakat yıkım aşamasının kentin belleğinde yarattığı duygusal çökün- tüyü de dile getirmişlerdir.

Kısa süreli kullanıcı kategorisindeki katılımcıların yıkım aşama- sına daha rasyonel bir tavırla yaklaştıkları görülmüştür. Se- vinç, mutluluk ve umut kavramları bu bağlamda daha baskın bir şekilde dile getirilmiştir. “Açıkçası sevindim daha güzel bir şey bekliyorum... Yıkım aşamalarını izlemedim fakat muhteme- len mutluluk hissederdim” (Katılımcı C4), “Bende sevinç ve umut duygularını ortaya çıkarttı” (Katılımcı C5), “Aşırı sevindik. Çünkü dedik ki herhalde çok içten diledik ve birileri bizi duydu” (Katılımcı C7) şeklinde yanıtlar vermişlerdir (Şekil 7).

Katılımcılara **çarşıya yıkımlardan sonra uğrayıp o gö- rüntüyü gördükleri zaman neler hissettikleri ve bu duruma alışıp alışamadıklarıyla ilgili** sorular sorulduğunda yıkım aşamasına verdikleri tepkilere paralel duy- gular hissettikleri ve düşündükleri görülmüştür. Özellikle mekânsal belleğin izleri ile yıkılan aidiyetin ve aşinalığın ça- tışmaları belirgin bir şekilde hissedilmiştir. “Çocukluğumuzun geçtiği, yolda yürüdüğümüz yani yoldaki çukuruna kadar bildiği- miz yerlerin bir anda kaybolduğunu böyle gölgesinde durduğu- muz binaların bir anda yıkıldığını görmek” şeklinde ifade eden Katılımcı B5’te olduğu gibi çocukluğundan itibaren mekânsal deneyimi ve anıları bulunan tüm katılımcıların benzer etkiyi yaşadığı görülmüştür (Şekil 8).

Şekil 7. Çarşının yıkım aşamaları (Kaynak: Bitlis Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, 2022).

Şekil 8. Detournement'in üçüncü aşaması: Alışılmışın yıkımı ve sarsılma (Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur).

Araştırmanın bu aşamasına kadar sorulan sorular çarşıda mekânsal deneyimi ve yaşanmışlığı, tanıklığı bulunan katılımcıların bellek aktarımlarında makro ölçekten mikro ölçeğe, içsellikten rasyonelliğe kadar mekânların ne ölçütte algılandığı ve anlamlandırıldığı açığa çıkarılmıştır. İç mekânın koşulları altında şekillenen dış mekânlar ve insan ilişkileri irdelenmiştir. Kentsel dokunun bir anlamda yaşam alanı-yaşayan bir organı gibi içselleşen çarşının mekânsal kapasitesini doldurduğunu, plansız yapılaşmanın tüm işlevsel-çevresel alanlara zarar veren bir yayılım gösterdiğini ve gelenekselleşen mekânı kullanma biçiminin sosyal düzeni etkilediği belirlenmiştir. Fakat çarşının tüm olumsuz taraflarına rağmen mekânsallıkla beraber gelenekselleşmiş bir sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının olduğu açıktır. İnsanların da duygusal bağlarla birlikte bu organik oluşumlu mekânsal düzenlemeyi kanıksadıkları çarşı yıkılırken yaşadıkları şaşkınlık, kaygı ve hüznün birlikte görülmüştür. "Ömrünüzün yarısı orada geçmiş yarısını almışlar gibi geliyor insana kolay bir şey değil çok büyük bir üzüntü" (Katılımcı A4). Bu yüzden çarşının restorasyonuna sevinenler için de üzülenler için de yıkım bir anlamda sarsıcı bir detournement etkisi yaratmıştır. Çarşı yıkılmadan önce tüm sorunlarını apaçık gören, hisseden ve yaşayan insanlar için de yıkım aşaması bir anda gerçekleşmiş bir afet gibi şaşırtıcı bir etki bırakmıştır. Yıkımla birlikte detournement pratiğinin yıkıcı, şaşırtıcı ve sansasyonel etkisinin doğallıkla geliştiği bir fenomenolojik süreç başlamıştır. Yaşanmışlığı bulunanlar için içselleşen, sıra-

danlaşan ve kanıksanan; kısa süreli kullanıcılar için ise doğal-lığını yitiren ve yabancılaşan mekânsal düzen yıkımın teşhir edici gücüyle daha baskın bir şekilde açığa çıkmıştır.

Mekânsal olarak bakıldığında; çarşının iç-dış, kamusal özel sınır aşımalarıyla birlikte sosyo-mekânsal dinamiği, kütle-boşluk etkisiyle birbirine geçkin örüntü sistemi ve bu örüntü sisteminin ara mekânları, kentsel içleri ve geçiş bölgeleri detournement pratiğinde olduğu gibi bir anda yön değiştirmiştir. "Bitlis o işte karmaşık, o küçük birbirinin çok içi içine geçmiş haliyle meşhurdur aslında... Hani bir anda sanki o yapının böyle yerle bir olduğu gibi bir his yaratıyor" diyen Katılımcı C8 çarşının özünü oluşturan kentsel içlerin doğasındaki mekânsal çözölmeyi ani bir yıkıcılıkla betimlemiştir. Bu anlamda C3 kodlu katılımcının "Tarihi yapıların ortaya çıkması hoş. Ama bu kadar boş olması da yani bir şey kalmamış, tamam tarihi yapı ortada ama insanı yaşatacak şey mekândır. Dolayısıyla iç içe geçmesi gerekiyor ama şuanda baktığımızda orada böyle bir insanın vaktini geçirebileceği bir alan şuan için göremiyorum" şeklindeki ifadesi de yıkımdan sonraki sosyo-mekânsal çözölmeye doğrudan işaret etmektedir.

Kentsel örüntüdeki bilindik, alışıldık mekânlar, ara kesitler ve mekânsal ilişkiler yıkılırken; tarihin bilinmeyen katmanları da diğer yandan açığa çıkmıştır. Çarşıdaki plansız yapılaşma, niteleksiz ekler, sağlıksız kullanım ve çeşitli müdahalelerle kimlik-sizleştirilerek kentsel mekândan silinen tarihi yapılar yıkımla beraber tekrar görünür olmuştur. Katılımcıların neredeyse

Şekil 9. Detournement'in dördüncü aşaması: Mekânsal belleğin yeniden sorgulanması, "farkındalık" (Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur).

Şekil 10. Bitlis çarşısında kentsel dönüşüm ve restorasyon çalışmaları, 2022 (Kaynak: Bitlis Valiliği, 2022).

hepsi çarşıda daha önceden fark etmedikleri fakat yıkımdan sonra açığa çıkan tarihi, doğal ve kültürel çevrenin gizli kalmış varlığını şaşkınlıkla karşıladıklarını dile getirmişlerdir (Şekil 9).

Mevcut çevrede aşına olunan ve bir süre sonra gündelik hayatın durmadan devam eden akışı içerisinde kanıksanan olumsuz tüm mekânsal katmanlar yıkılırken tarihin başka katmanlarının ortaya çıkması kullanıcılara detournementin farkındalık aşamasını yaşatmıştır. Kentin topografyaya uygun gelişen mevcut formunu fonksiyonist ve modernist yaklaşımlar ile bozan uygulamalar zamanla engellenemeyecek bir boyutta katlana-

rak, kullanıcıların mekânsal belleğine yerleşmiştir. Bu yüzden Bitlis çarşısındaki kentsel dönüşüm ve restorasyon çalışması bir anlamda mekânsal örüntüyü ters yüz ederek gündelik hayatın rutinini bozmuştur. Bununla birlikte üzeri kapatılarak kentsel bellekten silinen bir dönemi yeniden görünür kılmış, kütlelerin arasında sıkışan ve sirkülasyonun dinamiği içerisinde farkındalığını yitiren doğal-yapay yapılanma şaşırtıcı bir şekilde kullanıcılara yeni bir mekânsal deneyim sunmuştur. Bu bağlamda yıkım, mekânsal örüntünün gündelik hayattaki alışılmışlığına karşı yapılan sarsıcı bir darbe niteliğinde olmuştur (Şekil 10).

Kentsel dönüşüm projesiyle birlikte kendi zamanına da ait olamayan çağdışı, bilinçsiz ve niteliksiz yapılar yıkıldıktan sonra çarşının içerisinden karayolunun geçmediği dönemlere biraz daha yaklaştığı görülmüştür. Tarihi yapıların etrafındaki binalar yıkıldıkça bu yapılar odak noktası haline gelmişlerdir. Çocukluklarından itibaren çarşıda yaşayan insanlar bile betonarme yapılar altında kalan tarihi yapıların ve köprülerin varlığını gerek kendi yaşamışlıkları gerekse büyükleri dolayısıyla bilseler bile bir süre sonra unuttuklarını ve tekrar gördüklerinde ise şaşırıldıklarını ifade etmişlerdir.

Kütleler arasında sıkışan tarihi belge niteliğindeki yapılar ortaya çıkarıldıktan sonra kullanıcıların daha önceden önünden geçmeler de ilk defa gördüklerini düşündükleri yeni bir algısal süreç girmişlerdir. Bu yönüyle *detournement*'in mevcut yapının niteliklerinde kırılmalar yaratarak alışılmışı saptırma, zıt bir etkiyle karşı karşıya bırakma ve yapı bozumuna uğratarak yeni deneyimsel olasılıklar geliştirme çabası Bitlis çarşısının yıkımında doğallıkla oluşmuştur. Unutulmaya yüz tutmuş tarihi değerlere ve mekânsal ilişkilere karşı körleşen zihinleri yıkımla sarsarak şaşırtmış ve geçmişin yeniden görünür olmasıyla insanları sorgulamaya itmiştir.

Sonuç

Mekân fiziksel bir üretim olmasının yanı sıra, zaman ve insan ilişkisi içerisinde gerçek varlığını kazanır. Mekânı anlamlı ve unutulmaz kılan belli bir zamansal deneyime bağlı olarak gelişen yaşamışlık düzeyidir. İnsanların bir mekânı tanımlarken başvurdukları algısal ve bilişsel şemalar orada geçirdikleri zamansal ölçüte göre şekillenir. Bu ilişkisel varoluş, birbirini etkileyen, değiştiren ve dönüştüren bir etkileşim sisteminin varlığını da gösterir. İnsan edimlerinin sonucu olarak mekânın gerek fiziksel gerekse anlamsal biçiminde değişimler meydana gelirken, yaşamın bir parçası olan mekânlardaki herhangi bir değişim de insan yaşamını etkileyebilmektedir. Özellikle kentsel ölçekteki kamusal mekânların değişimi bireyselden kolektife varan toplumsal sonuçlar doğuran etkilere sahip olabilmektedir. Bu çalışmada Bitlis çarşısındaki gündelik yaşamda önemli bir yeri olan alışveriş mekânlarının yıkımıyla yaşanan sürecin mekânsal içselliğe, aidiyete ve belleğe karşı sarsıcı etkisi ortaya koyulmuştur. *Detournement* etkisi olarak değerlendirilen bu süreçte, olumsuz yönlerinin farkındalığıyla kullanılan kentsel-kamusal mekânların ortadan kalkmasıyla birlikte mekânsal, toplumsal ve ekonomik boyuttaki sansasyonel dönüşümlerin varlığına dikkat çekilmiştir. Bitlis çarşısındaki yıkım, Debord'ın önerdiği gibi bilinçli bir *detournement* pratiği olmasa da ortaya çıkardığı durumsallığın doğallıkla gelişen bir saptırma, yön değiştirme ve şaşırtma niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

Bitlis çarşısının mekânsal ve kentsel ölçekteki problemleri neredeyse tüm kullanıcılar tarafından ortak paydalarda kesişse de; bu mekânların yıkımı daha çok uzun süreli mekânsal deneyimi bulunanları etkilemiştir. Yıkılan mekânlarda uzun süreden beri yaşamışlığı bulunanlar ve özellikle o mekânların geçim kaynağı olduğu esnaf kategorisindeki kullanıcılar için yıkım, hayatın olağan akışında derin kırılmalar gerçekleştirmiştir. Kentsel

mekândaki gündelik yaşam düzeni değişmiş; sosyal, ekonomik ve kültürel yapılar zemininden sarsılmıştır. Bir anlamda sorunlarıyla birlikte kabullenilen sistem, aniden tersyüz edilmiştir. Bu duruma çoğunlukla sevinen kategori ise çarşıda kısa süreli deneyim yaşayarak mekânsal ve çevresel sorunlara karşı duygusal ifadelerin aksine daha nesnel yargılarla değerlendiren kullanıcılar olmuştur. Bu durumun sebeplerinden biri ise yıkılan mekânların diğer kategorideki kullanıcılar kadar hayatlarının herhangi bir alanında değişim yaşatacak ölçüde geçmiş bağlarının, içselleşmiş anılarının ve işlevsel öneminin olmamasıdır. Her ne kadar yıkım rasyonel bir tavırla gereklilik olarak görülsede bir zamanlar var olan mekânların ortadan kalkmasıyla mevcut yapılanmanın başka bir katmanını görünür kılarak kullanıcıları şaşırtmıştır. *Detournement*'in bozarak bir şeyin niteliklerinde değişim yaratma, şaşırtma ve algılayıcıyı bilinçli bir sorgulamaya yöneltme gibi etkileri bu aşamada görülmüştür. İnsanların mekânlarla kurduğu ilişki yön değiştirerek bir anda farklı bir mekânsal dinamiğin etkisi altına girilmiştir. Çarşıda bir dizi mekânsal sorunlar altında unutulmuş veya görünürlüğü yitirmiş mevcut doğal ve yapay yapılanmalar yeniden kullanıcının dikkatine sunulmuştur.

Araştırma sonucunda görülmüştür ki insan-mekân ilişkisinde her iki tarafın sürekli olarak birbirini etkileyen sıkı bir dinamiği vardır. İnsanların mekânlar üzerindeki geçmiş deneyimlerinin yoğunluğu ve niteliği aidiyet bağlarının güçlenmesini sağlar. Kentsel ölçekteki aidiyet bağlarıyla içselleşen mekânların insanların yaşam alanı haline geldiği ve evsel bir temsiliyete dönüştüğü görülür. Aidiyet duyulan mekânlardaki zamanla biriken sorunlar bile yaşam rutini içerisinde görmezden gelinerek rahatsızlık duyulan durumlara karşı duyarsızlaşma sürecine girilir. Bir yandan ise sorunlarına rağmen işlevselliğini ve fonksiyonelliğini sürdüren, insanların sosyal, kültürel ve ekonomik düzeyinin temelini oluşturan mekânların değişimi ve dönüşümü bu temellerin sarsılmasına da sebep olabileceği için bilinçli bir duyarsızlaşma yaklaşımı benimsenir. Dolayısıyla, kentsel-kamusal mekân gibi toplumsal hayatın odağındaki mekânların kolektif bir şekilde insanların yaşam düzeni üzerindeki etkisinin baskın ve şekillendirici bir güç olduğu ve buralardaki ani bir değişimin çarpıcı sonuçlar doğurabileceği de açıkça ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın ortaya çıkardığı sonuçlar dikkate alınarak mekânsal üretimin yanı sıra mekânsal tüketimin ve yıkımın da tasarıya dâhil süreçlerine yönelik öneriler geliştirilmiştir. Araştırma süreci yıkım ve yapım aşamalarının eş zamanlı bir şekilde yürütüldüğü bir zaman diliminde gerçekleştiği için geliştirilen öneriler bu süreçlerin iyileştirilmesine yönelik sunulmaktadır. Kentsel mekân gibi büyük ölçekli bir yeniden planlamanın küçük ölçekli bellek mekânları ve kullanıcıları kapsamında tarihi, kültürel, işlevsel ve deneyimsel örüntüler altında şekillenmesi beklenilmektedir. Bu doğrultuda geliştirilen öneriler aşağıda sıralanmaktadır.

1. Yapılan araştırmanın ana eksenini kullanıcıların duygusal tepkileri üzerinden şekillendiği için mekânlara yönelik yıkıcı ve dönüştürücü uygulamalarda yalnızca proje ekibi-

- nin yönettiği bir projelendirme sürecinden öte kullanıcı işbirliğine dayalı bir yaklaşımın geliştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda yeniden projelendirmenin ilk aşamalarından itibaren kullanıcıların doğrudan sürece dâhil edildiği katılımcı tasarım yöntemi önerilmektedir. Yıkım ve yenileme süreçlerinde kullanıcıların görüşleri, istekleri çerçevesinde sorunların ve gereksinimlerin tespit edilmesi ve yapılabilecek yeniden üretim veya işlevlendirme stratejilerinin geliştirilmesinde ortak kararların alınması uygun bulunmaktadır. Bu yaklaşım yıkım aşamalarının kullanıcıya yaratacağı olası olumsuz etkilerin en aza indirilmesini sağlarken; kullanıcıların içinde bulundukları sürecin bilinmezliğini de ortadan kaldırır. Kullanıcı odaklı tasarlanan yeni projenin ise beklentiyi karşılama oranını arttırarak yeni duygusal bağlarını gelişimini destekler.
2. Toplumsal bellek mekânlarında her ne kadar yıkımı ve dönüşümü zorunlu hale getiren sorunlar bulunsun da bu mekânlar kullanıcı için belli bir dönemin, yaşantının ve aidiyetin temsidir. Dolayısıyla fiziksel sorunların çözümü kimi zaman belleğin yok olmasına da neden olabilmektedir. Bu kapsamda kullanıcının mekânlara yüklediği duygusal anlamın ve geleneksel yaşamın korunarak yeni ile eski arasında katmanlı bir yapı kurulması önerilmektedir. Yıkımdan önce mevcut yapılanmada tarihsel değeri olmayan yıkılması zorunlu niteliksiz yapılar bile mutlaka belgelenmeli ve animatıcı uygulamalar geliştirilmelidir. Bu belli bir dönemin tüm mevcut sorunlarıyla birlikte kullanıcıda bıraktığı duygusal etkilerin unutulmamasını da sağlar. Fotoğraf, çizim, 3d tarama ve video gibi dijital belgeleme ve arşiv yöntemleri kullanılarak yeni yapılacak tasarıma entegre edilebilir veya geçmişin ruhunu yaşatan bellek mekânlarında sergilenen unsurlara dönüştürülebilir. Böylece hem geleceğin bilimsel ve uygulamalı çalışmaları için belge niteliği taşıyan hem yıkımdan etkilenen kullanıcılar için belleğin somut varlıklarını oluşturur hem de geçmişi bilmeyen yeni kullanıcılar için neden-sonuç ilişkisinin kurulmasını sağlar.
  3. Yıkılması zorunlu olan sorunlu veya yetersiz kapasiteli mekânların tamamen yıkılması yerine esnek kullanıma imkân sağlanabilen iç-dış, doğal-yapay bağlamlarının kurulabileceği küçük ölçekli müdahaleler yapılabilir. Yeterli ölçeğe veya genişletilebilecek alana sahip olmayan mekânların ise işlevleri değiştirilerek yeni projede kullanıma adaptasyonu sağlanarak toplumsal bellekten tamamen silinmesi engellenebilir. Çevreye zararlı kaçak yapıların yıkımıyla işlevsel mekânların azaldığı durumlarda boşlukların ara mekân olabileme potansiyeli kullanılarak geçici, esnek ve atmosferik tasarımlarla kent+iç mekân ilişkiseliliği kurulabilir. Modüler sistemlerle esnek oturma alanları yaratılması, yarı açık yapılarla atmosfer tasarımı, küçük ölçekli veya portatif ticari mekânların üretimi, ortaya çıkan (köprü gibi) tarihi yapıların yeniden canlandırma uygulamalarıyla karşılaşma ve buluşma noktaları haline getirilmesi şeklinde çeşitli işlevsel çözümler üretilmesi önerilmektedir. Böylece işlevsel nite-

likteki iç mekânların ortadan kalkması ile birlikte kentsel mekândaki kütsel boşalmanın mekân-insan bağlamında yeniden kurgulanmasının önemi vurgulanmaktadır.

4. Yıkım ve dönüşüm aşamalarında mekânsal bağlama dair kültürel yaşam göz ardı edilmemelidir. Kullanıcıların mekânların kullanımına dair belirli kültürel yaklaşımları/ alışkanlıkları varsa çağdaş ve geleneksel yaşamın birlikteliğini destekleyen katmanlı tasarım yapılması önerilmektedir. Çağdaş yaşam formları içerisinde kültürel mekânsal pratiklerin devam edebileceği konforlu ve estetik tasarım yaklaşımları geliştirilebilir. Bu tasarım yaklaşımı yıkım aşamalarının kademeli olarak sürdüğü bir ortamda geçici kültürel aktivite alanları yaratılarak; dönüşüm aşamalarında ise geleneksel mekân kullanımını çağdaş gereksinimlerle bütünleştirerek kullanıcı odaklı bir anlayışla uygulanmalıdır. Kültürel sürdürülebilirliğin ve aidiyetin sağlanmasında önemli ölçüde etkilidir. Bu anlayışla yapılan yeniden dönüşüm, canlandırma, mekân tasarımı ya da mekânın yeniden işlevlendirilmesi uygulamalarında kullanıcıların yabancılaşma hissetmesinin veya kendi imkânlarıyla kültürel aktivitelerini devam ettirebilme çabalarının da önüne geçilebilmektedir.

Bu çalışmanın konuya yaklaşım şekli, ortaya çıkardığı bulgular ve ulaşılan sonuçlar açısından kent-insan-mekân ilişkiseliliğini disiplinlerarası bir perspektiften ele alması dolayısıyla akademik literatüre farklı bir bakış açısı kazandırılması ve gelecekteki uygulamalı-teorik çalışmalara katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Ethics committee approval: This study was approved by Eskişehir Technical University on 06/04/2022 with approval number 6. The ethics committee approval document has been uploaded to the submission system.

Informed consent: All participants were informed about the purpose and scope of the study, and written informed consent was obtained in accordance with ethical principles.

Conflict of interest: The authors declare that there are no financial or personal conflicts of interest related to this study.

Funding and support: No financial support was received for the conduct or publication of this research.

Use of artificial intelligence (AI): No AI-based writing or editing tools were used at any stage of this study.

Authorship contributions: Research/project coordination – G.Y., M.N.; Conceptualisation – G.Y., M.N.; Research design and structuring – G.Y., M.N.; Methodology – G.Y., M.N.; Data sources and documentation – G.Y.; Data collection and/or processing – G.Y.; Data analysis and/or interpretation – G.Y.; Mapping/visualisation – G.Y.; Literature review – G.Y.; Writing – original draft – G.Y., M.N.; Writing – review and editing – G.Y., M.N.

Peer-review: This manuscript was evaluated through a double-blind peer-review process. The manuscript was revised in accordance with the reviewers' comments.

Etik kurul onayı: Bu çalışma, Eskişehir Teknik Üniversitesi tarafından 06/04/2022 ve 6 ile onaylanmıştır. Etik kurul onay belgesi başvuru sistemine yüklenmiştir.

Bilgilendirilmiş onam: Araştırmaya katılan tüm bireyler, çalışmanın amacı ve kapsamı konusunda bilgilendirilmiş; etik ilkeler doğrultusunda gönüllü katılımları sağlanarak yazılı onamları alınmıştır.

Çıkar çatışması: Yazarların bu çalışmayla bağlantılı finansal ya da kişisel herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansman ve destek: Bu araştırmanın yürütülmesi ve yayımlanması sürecinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yapay zekâ kullanımı: Bu çalışmanın herhangi bir aşamasında yapay zekâ tabanlı yazım ya da düzenleme araçları kullanılmamıştır.

Yazarlık katkıları: Araştırma/proje koordinasyonu – G.Y., M.N.; Konsept – G.Y., M.N.; Araştırma tasarımı ve kurgusu – G.Y., M.N.; Yöntem – G.Y., M.N.; Veri kaynakları ve dokümantasyon – G.Y.; Veri toplama ve/veya işleme – G.Y.; Veri analizi ve/veya yorumlama – G.Y.; Haritalama/görselleştirme – G.Y.; Literatür taraması – G.Y.; İlk taslağın yazımı – G.Y., M.N.; Yazının gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi – G.Y., M.N.

Hakem değerlendirmesi: Makale, yazar ve hakem kimliklerinin karşılıklı olarak gizli tutulduğu bağımsız hakemlik süreciyle değerlendirilmiş ve hakem görüşleri doğrultusunda gözden geçirilmiştir.

Kaynaklar

- Arıncı, K. (1995). Geçmişteki önemi azalmış kent yerleşmelerine bir örnek: *Bitlis. Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1), 67–95.
- Attwill, S. (2011). Urban and interior: techniques for an urban interiorist. R. Urban Hinkel (Ed.), *Urban interior: Informal explorations, interventions and occupations* içinde (ss. 11–24). Spurbuchverlag.
- Bachelard, G. (2014). *Mekânın poetikası*. (A. Tümertekin, Çev.). İthaki Yayınları.
- Baudelaire, C. (2014). *Modern hayatın ressamı*. (A. Berktaş, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bengü, D. (2024). Mekânsal dinamikler, kamusal alan ve fenomenoloji: sosyal altyapının katılımcı tasarım süreçleriyle entegrasyonu. *Planlama Dergisi*, 34(3), 360–379. <https://doi.org/10.14744/planlama.2024.63308>
- Bitlis Tek Yürek. (2020, 4 Aralık). *Bitlis eski hal binası yıkılıyor*. Facebook. https://www.facebook.com/permalink.php/?story_fbid=1474998042688666&id=172372382951245&locale=bn_IN adresinden 9.11.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Bitlis Valiliği. (2019, 29 Eylül). *Bitlis'te 'dere üstü ıslah projesi' için ilk yıkım başladı*. <http://bitlis.gov.tr/bitliste-dere-ustu-islak-projesi-icin-ilk-yikim-basladi> adresinden 9.11.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Bitlis Valiliği. (2022, 27 Ekim). Bitlis Dereüstü Kentsel Dönüşüm Projesi'nde son durum. *Bitlis Valiliği, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü*. <https://bitlis.csb.gov.tr/bitlis-dereustu-kentsel-donusum-projesinde-son-durum-haber-279147> adresinden 20.11.2022 tarihinde edinilmiştir.
- Colomina, B. (2001). *Mahremiyet ve kamusal alan, kitle iletişim aracı olarak modern mimari*. (A. U. Kılıç, Çev.) Metis Yayınları.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed method approaches*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Debord, G. (1957). Report on the construction of situations. *Situationist International Anthology*, 22, 3–15.
- Debord, G. ve Wolman, G. J. (1956). Methods of détournement. *Les Lèvres Nues*, 8.
- Debord, G. ve Wolman, G. J. (1956b). A user's guide to détournement. *Les Lèvres Nues*, 8(7).
- Dur, A. ve Wark, M. (2011). New New Babylon. *October*, 138, 37–56.
- Elias, A. J. (2010). Psychogeography, détournement, cyberspace. *New Literary History*, 41(4), 821–845. <https://doi.org/10.1353/nlh.2010.0033>
- Eriçok, A. K., Güler, E. ve Özdemir, Ö. F. (2021). Geleneksel kent dokularının korunmasında, koruma amaçlı imar planlarının önemini Bitlis örneğinde irdelenmesi. *İdeal Kent*, 12(32), 208–241. <https://doi.org/10.31198/idealkent.847642>
- Eyidiker, U. (2021). Kentsel dönüşüm-kentsel yenileme ayrımı ve Türkiye'de kentsel dönüşüm. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 96–104. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2021.7.2.03>
- Giddens, A. ve Sutton, P.W. (2009). *Sociology. Polity*.
- Güçlü, İ. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Nika Yayınevi.
- Güler, A., Halicioğlu, M. B. ve Taşkın, A. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma: teorik çerçeve-pratik öneriler-7 farklı nitel araştırma yaklaşımı-kalite ve etik hususlar*. Seçkin Yayıncılık.
- Harani, A. R., Atmodiwirjo, P. ve Yatmo, Y. A. (2021). Interiorization: Spatial mechanism to generate interior condition in an urban kampung neighborhood. *Alam Cipta*, 14(2), 1–9.
- Hiçyılmaz, G. ve Gürel, A. A. (2019). Mimarinin heykelle postmodern kesimi: Gordon Matta Clark'ın 'kesik' yapıları. 3rd International Art Symposium / "Everywhere, Everything & So on", 201–210.
- Izadpanah, S. (2019). The situationist urban design: rules and principles. *Space Ontology International Journal*, 8(4), 13–25.
- Karadağ, Ö. (t.y., 8 Aralık). Gordon Matta-Clark. *Arkitektuel*. <https://www.arkitektuel.com/gordon-matta-clark/> adresinden 11.10.2022 tarihinde edinilmiştir.

- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (I. Ergüden, Çev.) Sel Yayıncılık.
- Mawn, B. (1999). Raising a child with HIV: An emerging phenomenon. *Families, Systems, & Health*, 17(2), 197. <https://doi.org/10.1037/h0089882>
- McDonough, T. (2001). Fluid spaces: Constant and the situationist critique of architecture. C. de Zegher ve M. Wigley (Ed.), *The activist drawing: retracing situationist architectures from Constant's New Babylon to beyond* içinde (ss. 93–104). The MIT Press.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Sage Publications.
- Plant, S. (1992). *The most radical gesture: The Situationist International in a postmodern age*. Routledge.
- Polkinghorne, D. E. (1989). *Phenomenological research methods*. R. S. Valle ve S. Halling (Ed.), *Existential-phenomenological perspectives in psychology: Exploring the breadth of human experience* içinde (ss. 41–60). Springer US.
- Sadler, S. (1999). *The situationist city*. MIT Press.
- Shah, S. J. (2021). The interpretation of “interiority” through research in design context of public space exploring the continuity of interior into urban (or exterior) and vice versa. 2nd Stage Submission Ca2re / Ca2re + Ljubljana: Reformulation.
- Soja, E. W. (2003). Writing the city spatially. *City*, 7(3), 269–280. <https://doi.org/10.1080/1360481032000157478>
- Sözgen, E. K. (2021). Kentsel iç mekân: kamusal alanın evselleştirilmesinin / “iç” selleştirilmesinin söylemsel inşası: kentsel iç mekân: söylemsel inşası. *Tasarım+ Kuram*, 17(34), 101–110. <https://doi.org/10.14744/tasarim-kuram.2021.43043>
- Tekin, G. (2021). Tarihi kent merkezlerinde yeniden canlandırmanın kültürel boyutu. *Milli Folklor*, 17(130), 84–95.
- Tuan, Yİ-FU. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. University of Minnesota Press.
- Tuncel, M. (1980). Bitlis şehri. *Coğrafya Araştırmaları*, 101–110.
- Wigley, M. (1998). *Constant's New Babylon: the hyper-architecture of desire*. 010 Publishers.
- Yalçın, H. (2022). Bir araştırma deseni olarak fenomenoloji. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 213–232. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227345>
- Yarımbaş, D. (2017). Kentin yürüyerek deneyimlenmesi: İletişim elemanları. *Mimarlık*, 393.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Zamarripa, M. X., Lane, I., Lerma, E. ve Holin, L. (2011). Self-knowledge and identity in a Mexican American counseling course: A qualitative exploration. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 33(1), 88–104. <https://doi.org/10.1177/0739986310386907>
- Methods of Detournement” Methods of Detournement” Methods of Detournement” Methods of Detournement”

EXTENDED ABSTRACT

The Destruction of Spatial Internalization: A Phenomenological Inquiry into the “Détournement” Effect in the Bitlis Bazaar

 Gamze Yalçın,¹ **Meral Nalçakan²**

¹Eskişehir Technical University, Institute of Graduate Education, Department of Interior Architecture, Eskişehir, Türkiye

²Eskişehir Technical University, Faculty of Architecture and Design, Department of Interior Architecture, Eskişehir, Türkiye

Introduction: Reinventing a physical space involves erasing past experiences and constructing new memories and meanings on the same ground. In this regard, the concept of “détournement”—literally denoting diversion or deviation—emerged in the 1950s and was further developed by the Situationist International (1957–1972). The notion centers on the reproduction of existing artworks or social elements to create contradictory effects. Initially conceived as a provocative artistic intervention, it eventually expanded into the fields of architecture and urban planning. This study investigates the disappearance and reconstruction of urban memory within the framework of détournement, focusing on the historic bazaar of Bitlis, where numerous commercial and residential buildings were demolished as part of the “Dere Üstü Rehabilitation Project.”

Purpose and Scope: The bazaar center, as a core of socio-cultural and economic life, becomes internalized by citizens through its architecture, streets, textures, focal points, and the quality of its activities. This forms the “interior” of the urban scale. The sudden demolition of this spatial organization—long familiar and internalized by Bitlis residents—and its replacement with a new project that overlays a transformed version of the old fabric, constitutes the research problem. Within this context, traces of spatial interiority inscribed in collective memory, now détourned by the disruptive force of demolition, are examined through individual narratives. Conducted while the demolition process was ongoing and before the city’s new configuration was complete, the study addresses how the disruptive and sensational effects associated with détournement emerge during urban destruction. The implications for social life, cultural memory, and spatial relations (inside–outside and private–public) are critically discussed.

Method: Although not conceived as a deliberate act of détournement, the “Dere Üstü Rehabilitation Project,” initiated in 2019, created a comparable disruptive effect by dismantling the existing urban image and revealing forgotten historical and natural layers. This transformation constitutes a phenomenological event that reshapes the relationship between subject and space. Fieldwork combined direct site observations with semi-structured interviews, analyzed within an interpretive phenomenological framework. A criterion-based purposive sampling strategy was employed to capture variations in spatial experience and attachment. Accordingly, twenty-four participants were selected:

- Eight citizens whose workplaces in the bazaar were demolished,
- Eight long-term residents of the city who did not own businesses in the bazaar,
- Eight recent arrivals who had settled in Bitlis for work and had only short-term familiarity with the area.

Findings and Conclusion: Semi-structured interview data were analyzed using deductive content analysis. As the demolition itself disrupted the human–space relationship, the findings were structured around four concepts: “Familiarization, revelation, disruption, and awareness.” The results indicate that urban public spaces, as focal points of social life, exert a dominant and formative influence on everyday practices. Consequently, abrupt transformations within such spaces have striking and far-reaching consequences, revealing the extent to which collective memory and social order are embedded in the spatial fabric of the city.

Keywords: Bazaar; détournement; spatial memory; spatial internalization; urban space.